

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Факультет іноземної та слов'янської філології

Кафедра української мови і літератури

Таран Анжеліка Володимирівна

**РЕАЛІЗАЦІЯ НАСКРІЗНОЇ ЛІНІЇ «ЗДОРОВ'Я І БЕЗПЕКА»
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСАХ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література (англійська))

Галузь знань: 01. Освіта

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О.М.Семиног,

доктор педагогічних наук, професор

«___» _____ 20__ року

Виконавець

_____ А.В.Таран

«___» _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

Вступ	3
<u>РОЗДІЛ 1. Реалізація наскрізної лінії "Здоров'я і безпека" на уроках української мови в 10 класах: теоретичний аспект</u>	
1.1. Особливості навчання української мови крізь призму вимог Концепції «Нова українська школа»	9
1.2. Концепт «здоров'я».....	19
1.3. Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» – важлива складова навчання української мови в 10 класах.....	23
Висновки до розділу I.....	31
Розділ 2. Наскрізна лінія "Здоров'я і безпека" на уроках української мови в 10 класах: методичний аспект	
2.1. Аналіз змісту навчально-методичного забезпечення наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» на уроках української мови в 10 класах	33
2.2. Стан формування понять «здоров'я» і «безпека» у шкільній практиці	40
2.3. Перспективні підходи і технології щодо реалізації наскрізної лінії "Здоров'я і безпека" у 10 класах.....	42
2.4. Вправи і завдання -важливий компонент реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека».....	55
Висновки до розділу 2	62
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ.....

ВСТУП

Актуальність дослідження. Природа наділила людину найдорожчим скарбом – здоров'ям, але не завжди керуємо ним правильно та відчуваємося в безпеці. Підтвердженням тому є останні події у світі, пов'язані зі спалахом хвороби, спричиненої вірусом COVID-19. Отже, цінність життя і здоров'я є для людини найважливішими цінностями.

Усім відома істина: здорова дитина – здорова країна. Нація, що не опікується здоров'ям дітей, приречена на вимирання. Саме на школу покладено місію: виховати здорове покоління, майбутнє народу, держави. В.Сухомлинський зазначав, що «турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили» [82, с.103].

Турбота про здоров'я учнів є актуальною проблемою української школи, кожного вчителя, вихователя. На жаль, статистика є сумною: кожний другий школяр має хронічні захворювання. За даними Міністерства охорони здоров'я України ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України» маємо такі результати профілактичних оглядів школярів за 2019 р.: усього оглянуто дітей, що почали навчатися із 6 років – 342535; дітей, що розпочали навчатися із 7 років – 164373; учнів 2-8 класів – 2971997; учнів 9-11 класів – 776159. Виявлено дітей зі зниженням гостроти зору: із 6 років – 15732; із 7 років – 10293; учнів 2-8 класів – 184888; учнів 9-11 класів – 63142. Виявлено дітей з порушенням слуху: із 6 років – 739541; із 7 років – 5551; учнів 2-8 класів – 2193; учнів 9-11 класів – 2193. Виявлено учнів із дефектами мови: із 6 років – 17177; із 7 років – 6335; серед 2-8 класів – 17162; серед 9-11 класів – 2147. Виявлено учнів із порушенням осанки: із 6 років – 11171; із 7 років – 7774; серед 2-8 класів – 149855; серед 9-11 класів – 52551. Виявлено учнів зі сколіозом: із 6 років – 2920; із 7 років – 2611; серед 2-8 класів – 55889; серед 9-11 класів – 28920 [59]. Причин тому багато: екологічні проблеми,

недостатня фізична активність, нездорове харчування, шкідливі звички, надмірне захоплення комп'ютерною технікою. Отже, проблеми здоров'я підростаючого покоління важливі й повинні вирішуватися на державному рівні.

Актуальність теми дослідження означена в Конституції України (1996), Законі України «Про освіту» (2017), Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Державному стандарті повної середньої освіти (2020), Концепції «Нова українська школа» (2016), навчальних програмах «Українська мова» (рівень стандарту та профільний рівень), (2017).

Із метою забезпечення додержання конституційних прав та свобод дитини, гарантій з охорони дитинства, реалізації прав дітей на освіту, безпечне для життя і здоров'я освітнє середовище, збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління Кабінет Міністрів України затвердив план заходів із реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі (2020).

Тільки здорова дитина здатна повною мірою оволодівати знаннями. Конституція України проголошує: «Кожен має право на охорону здоров'я» [41, ст. 49]. Національна стратегія розбудови ґрунтується на тому, що «учні повинні оволодіти знаннями, уміннями, навичками, стосовно створення здорових та безпечних умов життя і діяльності» [59]. Отже, «освітній заклад створює безпечні умови успішного навчання й виховання, фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формує гігієнічні навички та засади здорового способу життя учнів» [59].

Питанням здоров'я підростаючого покоління приділяли увагу Д.Ушинський, Я.Коменський, В.Сухомлинський. Так, Я.Коменський рекомендував на уроках створювати позитивну атмосферу [43].

В.Сухомлинський вважав, що саме у здорової дитині гармонійно поєднані фізичні й духовні можливості [82].

На думку Н.Смирнова, здоров'язбережувальні технології – це система методів та прийомів, що формують в учнів культуру здорового способу життя [80]. Т.Григор'єва вважає доцільним використання технологій здоров'язбережувальної педагогіки з метою підготовки дітей до життя [23].

Школярі отримують відомості про здоров'я та здоровий спосіб життя, оволодівають відповідними вміннями та навичками не тільки на уроках «Основ здоров'я», валеології, біології, фізичної культури, а й на уроках рідної мови. Саме мовна освіта спрямована на виховання творчої, високоморальної особистості, з високим рівнем інтелектуального розвитку, соціально адаптованої до життя, відповідальної за власне здоров'я і здоров'я оточуючих. Уроки української мови допомагають учням самовизначитися та самоствердитися.

В умовах модернізації у Концепції Нової української школи (2016) окреслено ключові ідеї розвитку сучасної школи, визначено завдання, що відображені у предметних і ключових компетентностях та деталізовані через змістові й наскрізні лінії.

Питання компетентнісного підходу знаходимо у працях науковців Н.Бібік [2], М.Вашуленка [9], І.Гудзик [22], О.Пометун [68], О.Онопрієнко [61], Н.Голуб [16], М.Пентилюк [65], Л.Мацько [54], О.Горошкіної [20] та ін.

Проблему формування ціннісного ставлення особистості до мови, культури досліджують М.Пентилюк [65], Л.Мацько [54], О.Семиног [76], С.Єрмоленко [36] та ін.

І.Данилюк, С.Шишковець розглядають вплив мовної етнолінгвістичної ідентичності на психологічне благополуччя та здоров'я особистості [24].

Аналіз навчальних програм «Українська мова» для 10 класу (рівень стандарту та профільний рівень) засвідчує: пізнавальна діяльність учнів у

старших класах є пріоритетною. А реалізуємо здоров'язберігаючі ключові компетентності на уроках української мови через наскрізну лінію «Здоров'я і безпека» за допомогою різноманітних вправ, завдань, проєктів.

Науковці приділяють увагу розробкам вправ, завдань відповідно до вимог Нової української школи для їх практичного використання на уроках української мови. Так, В.Садкіна пропонує інтегровані проєкти, у яких втілена наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» засобами учнівських проєктів [73]. Посібник Г.Феофілової побудовано відповідно до провідних наскрізних ліній ключових компетентностей. Авторка наводить тексти, що сприяють формуванню національної свідомості, розвитку духовної, фізичної, екологічної й естетичної культури школярів Нової української школи [89].

Об'єктом дослідження роботи є процес навчання української мови в 10 класах загальноосвітніх навчальних закладів, а **предметом** – змістове та методичне забезпечення наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» на уроках української мови в 10 класах.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних засад та розробки вправ і завдань із реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» на уроках української мови в 10 класах.

Джерельною базою слугують тексти, що презентують наскрізну лінію «Здоров'я і безпека».

Відповідно до мети поставлені такі **завдання дослідження**:

- розглянути сутність поняття «Здоров'я і безпека» в об'єктиві вимог Концепції «Нова українська школа»;
- проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення з української мови для учнів 10 класу із реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» на уроках української мови;
- обґрунтувати доцільність вправ і завдань із реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» на уроках української мови для учнів 10 класу.

Для досягнення мети, реалізації завдань використано **методи:** *теоретичні* – вивчення законодавчих і нормативних документів, аналіз лінгвістичних, психолого-педагогічних джерел; аналіз програм, підручників; *емпіричні* – анкетування учнів; практичні вправи для розв’язання завдань із упровадження наскрізної змістової лінії на уроках української мови в 10 класі.

Експериментальна база. Дослідно-експериментальна робота проводилася у 2019-2020 н. р. на базі закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 2 Тростянецької міської ради; учасники: 32 учні 10-х класів.

Теоретичне значення полягає в аналізі ключових понять проблеми, з’ясуванні специфіки реалізації наскрізної лінії «Здоров’я і безпека» та аналізі стану формування означеної якості на прикладі учнів 10 класу закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 2 Тростянецької міської ради.

Практичне значення: на основі аналізу наукових джерел та навчально-методичного забезпечення розроблено завдання і вправи для уроків української мови у 10 класі з метою формування в учнів навичок здорового способу життя та безпечної поведінки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження апробовано під час Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційна освіта та педагогічна майстерність учителя-словесника» (Суми, 26.11.2020 р.), Міжнародних науково-практичних конференцій здобувачів вищої освіти і молодих учених «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід» (Суми, 14-15. 05. 2020 р.), на заняттях гуртка з академічної культури в СумДПУ імені А. С. Макаренка «Культуромовна особистість фахівця в умовах неперервної освіти». Підготовлено статтю до збірника «Інноваційна освіта та педагогічна майстерність учителя-словесника».

Основні положення дослідження апробовано під час уроків, позакласної роботи з української мови, занять спецкурсу із здорового

харчування та здорового способу життя «Основи здорового харчування українців» та «Абетка раціонального харчування», реалізації проєкту «Hell School», проведення годин спілкування згідно шкільної програми виховання високоморальної свідомості особистості, занять гуртка «Проба пера», засіданні міського методичного об'єднання учителів-філологів із обговорення науково-методичної проблеми «Соціалізація особистості на засадах створення сприятливого освітнього середовища в умовах розбудови НУШ» (26.08.2020), виступу на педагогічній раді «Наскрізні змістові лінії в системі виховної роботи закладу як засіб інтегрованих компетентностей у формуванні громадянина України» (протокол № 9 від 23.11.2020).

Структура й обсяг дослідження. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, що поділяються на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Зділі 1 на основі аналізу наукових джерел визначено особливості навчання української мови в 10 класі крізь призму вимог Концепції «Нова українська школа». Виокремлено головні завдання: створення емоційно комфортного освітнього середовища для формування функційної грамотності, потребу в набутті передбачених програмою знань, умінь, навичок, що мають велике значення для формування компетентної особистості.

У розділі 2 на основі проаналізованого навчально-методичного забезпечення, розроблено завдання і вправи, що реалізують наскрізну лінію «Здоров'я і безпека». Учні старшої школи на прикладі вправ і завдань, творчих проєктів визначають особливості мовної особистості українця; характеризують мовні особливості, відображені в українській культурі; досліджують етноестетику мови родинних виховних традицій; аналізують та узагальнюють мовні явища.

Загальний обсяг дослідження 91 сторінка, із них основного тексту – 66 сторінок. Список використаної літератури налічує 93 найменувань, додатки – 14 сторінок.

РОЗДІЛ І

РЕАЛІЗАЦІЯ НАСКРІЗНОЇ ЛІНІЇ «ЗДОРОВ'Я І БЕЗПЕКА» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Особливості навчання української мови в 10 класах крізь призму вимог Концепції «Нова українська школа».

У межах параграфу з'ясуємо особливості навчання української мови учнів 10 класу крізь призму вимог Концепції «Нова українська школа» (2016).

Уважаємо, що українська мова як державотворчий чинник, засіб збереження культурного надбання українського народу, формування громадянина України й особистості учня є найважливішим шкільним предметом.

У контексті ключових підходів сучасної освіти (компетентнісний, особисто орієнтований і діяльнісний) шкільний предмет «Українська мова» є засобом розвитку й соціалізації учнів, становлення їх як особистостей і громадян своєї країни.

Особливо посилюється увага до компетентнісного підходу, запропонованого Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти (2003), «Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої (все життєвої освіти)» (2006), у виразненого в Державному стандарті повної середньої освіти (2020) [35].

Національний освітній глосарій (2014) визначає компетентність – як «комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, громадянських і морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особистості здійснювати навчальну діяльність» [67].

М.Пентилюк стверджує, що компетентності – це «здатність творчо застосовувати знання в особистісних стосунках, виявляти індивідуальні вміння та навички»[65]. Н.Голуб розглядає компетентності як «характеристику людини, що завершила навчання» [16]. Обґрунтовано, «компетентнісний підхід у навчанні української мови передбачає формування не лише предметної, а й ключових компетентностей, зміщення акцентів зі знаннєвого на діяльнісний результат» [42].

Як показує аналіз, у Концепції «Нова українська школа» (2016) представлено ключові ідеї розвитку сучасної школи: інтегрованість змісту освіти; упровадження інноваційних методик навчання; педагогіка партнерства, особистісно- орієнтована взаємодія учителя й учня, учня й учня, однієї групи учнів з іншою; виховання особистості, яка «відчуває, думає, знає, говорить і успішно діє» [42].

Основною цінністю педагогічного процесу стає передусім оволодіння такими знаннями й уміннями, що давали б змогу учневі самостійно визначати мету своєї діяльності, приймати рішення, діяти в нетипових ситуаціях.

Визначені завдання відображені у предметних і ключових компетентностях і деталізовано через мовленнєву (комунікативну), мовну, соціокультурну (лінгвокультурну), діяльнісну (стратегічну) змістові лінії, а також наскрізні лінії «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Пріоритетною серед десяти компетентностей в оволодінні українською мовою визначено компетентність у спілкуванні державною мовою. Саме на уроках української мови виховуємо любов та повагу до рідного слова. Зміст мовного наповнення формує особистість, якій властива моральна досконалість, духовне багатство, національна свідомість, активна життєва

позиція; яка вільно володіє й послуговується мовними виражальними засобами.

Згідно з Концепцією «Нова українська школа» навчальний матеріал (мовний компонент) програми з української мови розподілено за змістовими лініями (рис. 1.1.).

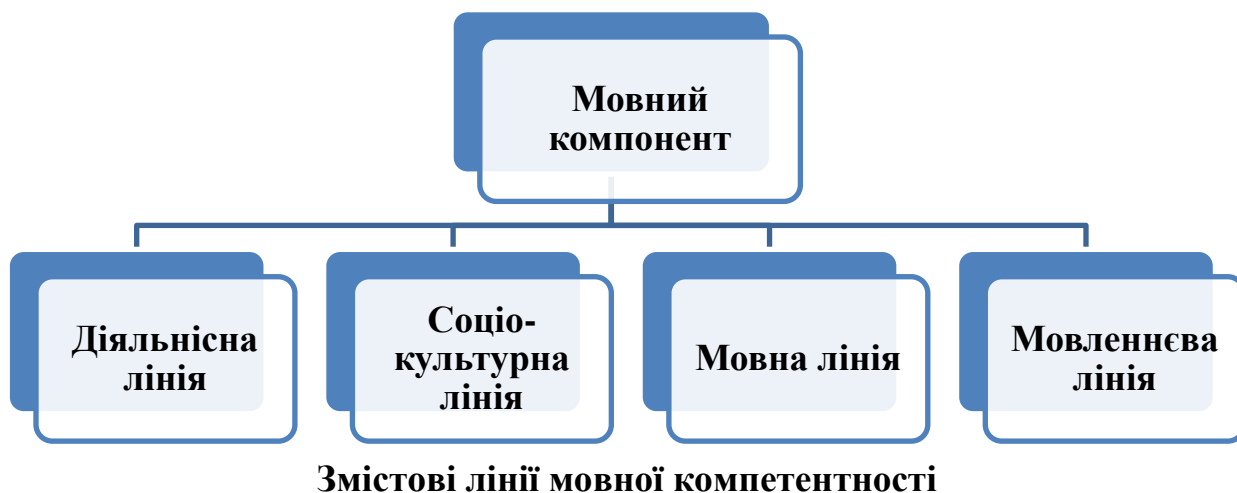

Рис.1.1.

У межах предмету української мови формуємо не тільки предметні компетентності, а й ключові. Тобто, отримані учнями знання виступають інструментом у вирішенні багатьох життєвих проблем, сприяють їх соціалізації (рис. 1.2).

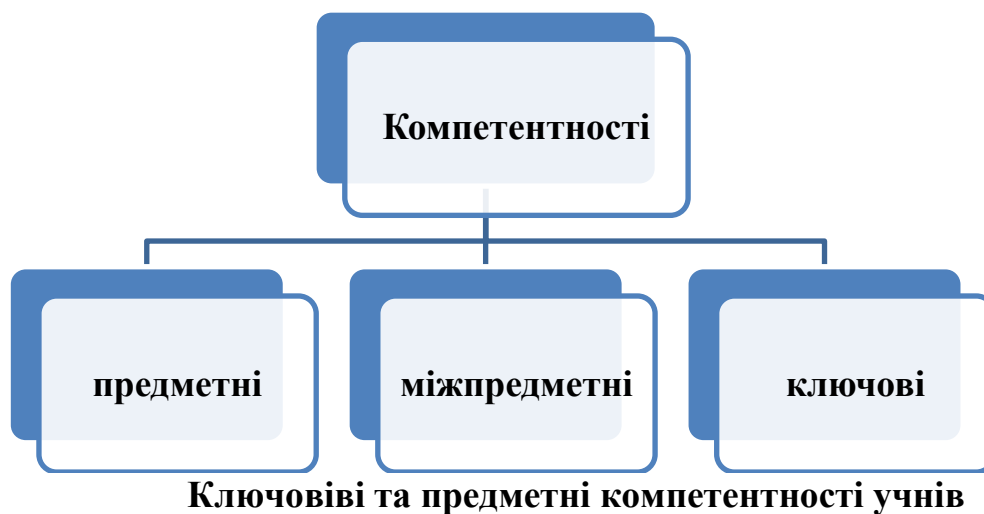

Рис.1.2.

Змістові лінії визначають суть процесу навчання української мови.

Мовленнєва змістова лінія орієнтує роботу вчителя на всебічний розвиток учнів, формування їх як компетентних мовців, передбачає системну цілеспрямовану роботу на кожному уроці над збагаченням активного словника, засвоєнням мовленнєвих жанрів, формуванням навичок ефективної комунікації, набуттям досвіду розв'язання життєвих проблем засобами мови.

Мовна змістова лінія визначає перелік важливих для засвоєння питань теорії мови, що є базовими для формування навичок нормативного мовлення, мовленнєвої культури.

Необхідність діяльнісної змістової лінії зумовлена метапредметним характером предметних знань і необхідністю занурення учнів як суб'єктів навчально-виховного процесу в усі види діяльності, під час яких вони набувають досвіду, опановують різні стратегії мовленнєвої діяльності.

Соціокультурна змістова лінія покликана забезпечувати системність патріотичного, морального, естетичного виховання учнів, реалізовувати завдання соціалізації шкільної молоді, бути орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння всіма ключовими компетентностями.

Провідне місце відведено дитиноцентризму, ставленню до учнів як до суб'єктів навчально-освітньої діяльності і переходу від школи знань до школи компетентностей, в якій буде дотримано принципу «життя – як навчання упродовж життя».

Мета навчання української мови передбачена у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, характеризується активною громадянською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати.

Завдання уроків української мови – стимулювати учнів реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, попереджувати й розв’язувати конфлікти, досягати компромісів; адаптуватися до нових умов, вирішувати нестандартні завдання; працювати у групі, в команді. З-поміж головних завдань уроків виокремимо і такі: створення емоційно комфортного розвивального навчального середовища для формування функційної грамотності, розвитку здатності кожного учня усвідомлювати відповідальність за своє навчання, потребу в набутті передбачених програмою знань, умінь і навичок, що мають важливе значення для формування комунікативно компетентної особистості.

У 10 класі, як показує аналіз навчальної програми з української мови (рівень стандарту) [88], зміст навчального матеріалу представлений, зокрема, розділами і темами: «Поняття норми в сучасній українській літературній мові» (1 год.), «Лексична норма» (10 год.), «Практична риторика. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна» (9 год.); «Орфоепічна норма» (5 год.); «Орфографічна норма» (20 год.); «Морфологічна норма» (12 год.); «Практична риторика. Суперечка як вид комунікації» (7 год.).

Навчальна програма з української мови для 10 класу (профільний рівень) [87], представлена такими розділами й темами: «Мова як суспільне явище. Українська мова в Україні» (2 год.); «З історії розвитку української мови» (4 год.); «Сучасна українська мова як вища форма існування національної мови» (4 год.); «Фонетика української літературної мови як учення про її звукову систему» (8 год.); «Українська орфоепія як учення про систему загальноприйнятих правил української літературної мови» (4 год.); «Українська графіка. Українська орфографія як учення про систему загальноприйнятих правил написання слів» (8 год.); «Лексикологія української мови. Лексика української мови за походженням. Лексика української мови за сферою її використання» (10 год.); «Фразеологія як розділ мовознавства» (6 год.); «Українська лексикографія» (4 год.); «Морфеміка і словотвір

української мови як учення про будову і творення слів» (8 год.); «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови» (30 год.); «Мовленнєве спілкування. Стилїстика і культура мовлення» (18 год.).

Проведений аналіз навчальних програм (рівень стандарту і профільний рівень) дає можливість визначити особливості уроків української мови у 10 класі. Оскільки в 9 класі учні завершили вивчення всіх розділів мови, зміст мовної лінії у 10 класі має узагальнювальний характер. Під час вивчення мовних тем акцентуємо увагу не на розпізнаванні, класифікуванні мовних явищ, а на правилах використання мовних одиниць усіх рівнів в усному мовленні і на письмі. Визнаємо, що пізнавальна діяльність учнів у старших класах займає провідне місце, уроки української мови допомагають учням самовиразитися та самоствердитися, сприяють їх інтелектуальному розвитку, формуванню усвідомленої позитивної мовної поведінки, поведінкових норм, мовного чуття і мовного смаку, навичок самостійної навчальної діяльності, що сприяє соціальній адаптації.

Окреслимо мовленнєву змістову лінію за навчальною програмою з української мови (рівень стандарту) для загальноосвітніх закладів у 10 класі [88]. Як показує аналіз програми, учням пропонують усні та письмові види робіт: диспут на тему: «Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля...» (М.Рильський); виступ під час дискусії «Які слова руйнують наше життя?», «Інтернет зближує чи накопичує самотність?»; написання есе «Прекрасна мить життя», «Чарівність і могутність слова»; виступ під час дискусії «Грубість – духовна слабкість чи демонстрування сили?»; написання есе «З чого зіткане щастя?»; написання повідомлення на тему: « Жорстокі слова»; написання тексту публічного виступу; виразне читання улюблених поезій напам'ять; написання есе на тему: «Наголос – душа слова»; підготовка проєктів «Музей одного слова», « Фразеологічне багатство творів Мирослава Дочинця», «Синоніми у творах Михайла Стельмаха»; написання есе на теми: « Життя в гармонії з природою», «Мое

бачення сучасної школи», «Чого варто уникати в спілкуванні», «Ціна недбалості», «Гаджети чи реальне спілкування?»; письмове обґрунтування свого вибору на визначену тему: «Електронна чи паперова книга?», «Улюблений вид дозвілля», «Мій вибір – здоровий спосіб життя», «Чи потрібно вчитися заощаджувати?», «Ця музика надихає», «Мій вибір – жити й творити в Україні»; коментування висловлювань відомих людей щодо збереження природи; написання есе за змістом висловів народної мудрості; написання есе про явище природи, що викликає найбільше захоплення чи здивування; усне висловлювання на тему: «Весняне пробудження природи»; дискусія на тему: «Гроші Навіщо збирати? На що витратити? Як заощаджувати?», «Мовна мода – це добре чи погано?»; підготовка проекту «Приклади мовної стійкості в художній літературі й українському кіно»; дискусія на тему: «Чи потрібно бути мовно стійким?».

У межах дослідження звернемося до аналізу соціокультурної змістової лінії. Соціокультурна змістова лінія є інтегративною, реалізується в системі навчальних тем з етно-, соціолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвокраєзнавства, текстів, усних висловлювань, що сприяють моральному, духовному вихованні, цінностях і нормах соціальної поведінки; формуванні відповідальності за свої вчинки і міжособистісні стосунки. Провідним постає розвиток духовної сфери особистості, зокрема виховання моральних переконань, активізація пізнавальної діяльності учнів, відчуття прекрасного; збагачення словникового запасу, формування особистісних переконань, вигранення власного духовного світу.

Проаналізуємо, як представлена соціокультурна змістова лінія в програмі з української мови для 10 класу (профільний рівень) [87] (табл.1.1)

Таблиця 1.1

Соціокультурна змістова лінія (програма «Українська мова» 10 клас)

Тема	Підтеми
Я і українська мова	Мовна особистість крізь призму

Тема	Підтеми
	української родини, української культури
Мовне родинознавство	<p>Етноестетика української мови родини. Етносимволіка слів батько, мати, син, донька, дід, баба, сестра, брат.</p> <p>Етноестетика мови родинних виховних традицій. Родинно-оздоровчі традиції.</p> <p>Пошання пареміографія, її виховне значення. Традиції мовних звертань.</p>
Національно-мовне виховання особистості	<p>Побратинство та посестринство.</p> <p>Форми взаємодопомоги.</p> <p>Громадські вихователі.</p> <p>Благодійництво. Волонтерство.</p>
Українська мова – визначальний чинник формування особистості	<p>Найважливіші умови самопізнання й самореалізації.</p> <p>Ставлення людини до Всесвіту, природи, людства, рідного народу, до самого себе. Сила волі. Світ емоцій. Моральне вдосконалення людини.</p> <p>Самопізнання, саморозвиток людини. Загальнолюдські цінності. Життєві цінності. Любов, повага, дружба, толерантність, життя без конфліктів.</p> <p>Моє покликання. Вибір професії.</p>
Повноцінне функціонування української мови – запорука	Українська мова – дієвий фактор державотворення.

Тема	Підтеми
європейського розвитку держави	
Тематика текстів	Тепло отчого дому. Українська мова – мова злагоди й гармонії. Українська мова як засіб самопізнання й самореалізації.

Як показує аналіз програми з української мови для 10 класу (профільний рівень)[87], соціокультурна змістова лінія реалізується через такі навчальні теми: «Я і українська мова», «Мовне родинознавство», «Національно-мовне виховання особистості», «Українська мова – визначальний чинник формування особистості», «Повне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави», «Повне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави» та підтеми: «Мовна особистість крізь призму української родини, української культури», «Етноестетика української мови родини», «Етносимволіка слів батько, мати, син, донька, дід, баба, сестра, брат», «Етноестетика мови родинних виховних традицій», «Родинно-оздоровчі традиції», «Пошання пареміографія, її виховне значення», «Традиції мовних звертань», «Побратинство та посестринство», «Форми взаємодопомоги», «Громадські вихователі», «Благодійництво», «Волонтерство», «Найважливіші умови самопізнання й самореалізації», «Ставлення людини до Всесвіту, природи, людства, рідного народу, до самого себе», «Сила волі», «Світ емоцій», «Моральне вдосконалення людини», «Самопізнання, саморозвиток людини», «Загальнолюдські цінності», «Життєві цінності», «Любов, повага, дружба, толерантність, життя без конфліктів», «Моє покликання. Вибір професії», «Українська мова – дієвий фактор державотворення».

Учні створюють тексти на теми: «Тепло отчого дому», «Українська мова – мова злагоди й гармонії», «Українська мова як засіб самопізнання й

самореалізації»; проводять дослідницьку роботу; знайомляться з мовними традиціями українців, символікою родини, пошанною пареміографією, українською мовою як символом держави. Увагу зосереджуємо на шанобливому ставленні до членів родини, мови як символу злагоди й гармонії; вихованні загальнолюдських та життєвих цінностей, принципах толерантності, формуємо навички самовдосконалення, саморозвитку, самопізнання.

Кожну із тем соціокультурної змістової лінії спрямовуємо на формування української мовної особистості. Учні створюють висловлювання з власного досвіду, з родинного, шкільного, культурного, суспільного життя. Одне з головних завдань соціокультурної змістової лінії – формувати усвідомлене ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної цінності, виховувати повагу до культурних традицій народу, почуття гордості за націю.

Згідно з Концепцією «Нова українська школа» [42], у навчальних програмах, як засвідчує аналіз, наявні такі наскрізні лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність». Наскрізні лінії є соціально значущими над предметними темами, які допомагають формувати в учнів загальні уявлення про суспільство, розвивають здатність застосовувати здобуті знання в різних ситуаціях [89].

Наскрізна лінія *«Екологічна безпека і сталий розвиток»* спрямовує діяльність учителя й учнів на формування соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, усвідомлення ідеї сталого розвитку, що задовольняє потреби всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відновлення природного середовища, готовності брати участь у розв'язанні питань довкілля та розвитку суспільства; конкретизує роботу зі збереження й захисту довкілля.

Наскрізна лінія *«Громадянська відповідальність»* забезпечує розвиток соціальної й громадянської компетентностей відповідального громадянина.

Метою наскрізної лінії *«Підприємливість і фінансова грамотність»* є навчання молодого покоління українців ощадливості, раціонального використання коштів, планування витрат, стимулювання у них лідерських ініціатив, прагнення успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі.

Реалізації здоров'язбережувальної ключової компетентності сприяє наскрізна лінія *«Здоров'я і безпека»*, орієнтуючи на формування учня як духовно, емоційно, соціально й фізично повноцінного громадянина, що дотримується здорового способу життя, активно долучається до облаштування безпечного для життя й діяльності середовища.

1.2. Лексеми «здоров'я» і «безпека» у словниках української мови.

На думку Л.Печенікової, «здоров'я – стан організму, що характеризується його врівноваженістю з навколишнім середовищем і відсутністю хворобливих змін») [67].

О.Федько подає таку характеристику лексеми «здоров'я»: «відсутність хвороби, хворобливих станів, хворобливих змін. Повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя» [90].

С.Мартінек дає таке пояснення: «Дефініція іменникових форм здорове, здоровье, здоровя, здорова містить елементи: 1) стан організму, при якому нормально функціонують усі його органи; 2) безпека,цілість; 3) життя, існування» [51]. «Цікавим є іменник здоровость, який міг виступати у значенні чистота, правильність, святість, що відсутні в словниках сучасної української мови» [51].

Дослідимо тлумачення у словниках української мови лексеми «здоров'я» та лексеми «безпека». Етимологічний словник української мови

(ред.О.Мельничук, О.Білодід) дає таке тлумачення лексеми «здоров'я»: псл. *sъdorvъ, яке утворене з компонентів съ-, спорідненого з дінд. su- «добрий», ав. hu-, гал. дірл. su-, so-, гр. ύ-(γής) «тс.», і *dorv-, пов'язаного чергуванням голосних з *dervo «дерево»; таким чином, первісне значення – «з доброго дерева» [26].

В Етимологічному словнику (за ред. М.Фасмера) знаходимо: *здоров*, - *ова*, нар. *здорово*, укр. *здоровий*, др.-русск. *сѣдоровъ*, ст.-слав. *сѣдравъ* || Праслав. *sъdorvъ, где съ = др.-инд. su «хороший» і *dorvo-, связанного чередованиєм с *дерево*, т. е. «из хорошего дерева»; «дубовый, крепкий, здоровый» [28].

Прикметник *здоровъ*, *здоров*, *здорови* отримав дефініцію через антонім не хворий і тлумачення сучасною українською мовою – «здоровий». Як для іменника, так і для прикметника наведено усталені вирази: в добром здоровю і здоров на доуши и на тѣлє «здоровий і при здоровому розумі»; здоровымъ животом при доброму здоров'ї і добрь здоровъ «благополучний» [27].

У створеному на основі 939 пам'яток ділового стилю «Словнику староукраїнської мови XIV–XV століть» для іменника *здоровіє* (*здоровє*, *здоровъє*, *здоровьє*; пор.*здравиє*, *здравьє*, *здравыє*, *здровіє*) вказано два значення: «здоров'я» і «згода, дозвіл», причому друге із цих значень відсутнє у словниках сучасної української мови [11].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови (за ред.Т.Бусела) знаходимо: *здоровий*. 1. Який має здоров'я, прот. хворий. 2. Корисний для здоров'я. 3. Спроможний виконувати якусь роботу. 4. Значний, великий за розміром, за обсягом. 5. Який займає великий простір. 6. Бувай (будьте) здоров – усталена форма прощання.

Подано ще одне тлумачення лексеми «здоров'я»: стан організму, за яким нормально функціонують усі його органи. // Той чи інший стан, самопочуття людини [12].

Порівняємо із визначенням «здоров'я» за І.Бехом: це «стан повного фізичного, психологічного і соціального благополуччя» [4].

Великий тлумачний словник містить спільнокореневі слова до лексеми «здоров'я»: здоровісінький; те ж саме, що здоровесенький. а) здоровлення; дія, за значенням здоровити [11].

У Словнику синонімів та антонімів сучасної української мови знаходимо синонімічні відповідники до лексеми «здоровий» : 1) не хворий; 2) (про органи тіла) непошкоджений, неуражений; 3) (глузд) тверезий; 4) міцний, сильний, дужий; 5) високий; (розміром) чималий, величенький, величезний; 6) (для тіла) корисний [6].

Визначимо спільнокореневі слова до лексеми «здоровий»: здоровенький, здоровісінький, здоровенний [6].

Словник синонімів дає ще таке тлумачення лексеми «здоров'я»: масивний (який має значну масу); об'ємний (значний об'ємом – про твір, дерево); добірний (про овочі, фрукти, зерно); квітучий (здоровий, свіжий).

Словник антонімів тлумачить протилежну за значенням лексему – «хворий» (який має якусь хворобу, нездоровий, слабкий) [6].

В усній народній творчості багато прикладів приказок і прислів'їв про здоров'я. Наприклад: Без здоров'я нема щастя; Весела думка – половина здоров'я.

Словник фразеологізмів також містить стійкі сполучення слів із лексемою «здоров'я»: валити з хворої голови на здорову(перекладати вину з винного на невинного); здоровий глузд (розум)[68].

Із коренем здоров- ми виокремили за даними електронного ресурсу «Словники України» on-line близько 60 дериватів.

Етимологічний словник української мови (за ред.О.Мельничук, О.Білодід) так тлумачить лексему «безпека»: псл. *bezreśn(jь)*, утворене з прийменника *bez* і основи іменника **reśa* «турбота, клопоти», пов'язаного з

дієсловом *ректі, укр. *пекті*; р. *беспечный*, бр. *бяспэка*, [*безпечáць*] «обнадіювати», н. *bezpieczny*, ч. *bezpečný*, слц. *bezpeka*, болг. *безпечен*. [26].

Утім, на сучасному рівні спостерігаємо неподільність морфеми «безпек» (безпеч), тобто це – корінь. Утім, етимологічно слово виводять від праслов'янського прийменника *bez* та основи іменника *ре́са* «турбота, клопоти» * похідного з дієслова *ректі*. Порівняти «опіка». Колишня основа втратила свою продуктивність (від неї нині не твориться нових слів) і фактично не сприймається без прийменника (нині префікса *-без*).

Цікаве тлумачення лексеми «безпека» знаходимо у словнику Т.Бусела: 1. стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує. 2. безпека інформації – захищеність від несанкціонованих дій (випадкових чи навмисних). 3. безпека споруди – не створює загрозу для життя, здоров'я людини. 4. безпека харчових продуктів – відсутність токсичної, канцерогенної, мутаційної, алергенної дії. 5. радіаційна безпека – безпека людини, майна та навколишнього середовища. 6. техніка безпеки – технічні умови й засоби, які усувають небезпеку [12].

У словниках подано фонетичні та словотвірні варіанти лексем «здоров'я» і «безпека», етимологічні відповідники .

Розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, критичного мислення, мовного чуття, пам'яті та уяви, мовного смаку, мовної поведінки учнів сприяють вправи із словниками на уроках української мови. Старшокласники оволодівають прийомами роботи з довідковою літературою, словниками, енциклопедіями, включаючи ресурси Інтернету; сприймають, розуміють, перетворюють, використовують інформацію з різних джерел (словників, енциклопедій, онлайн-ресурсів). Робота з етимологічним словником дає змогу з'ясувати походження лексем, розширити уявлення про духовно-матеріальну культуру різних регіонів України. Підвищенню грамотності, мовної культури, розвитку філологічного кругозору сприяють орфографічні та орфоепічні словники. Для вироблення потреби більш точно розуміти

значення вжитих у тексті слів і виразів, формування умінь усвідомлено використовувати мовні засоби відповідно до завдань комунікації, для вираження своїх почуттів пропонуються словники омонімів, синонімів, антонімів, паронімів, фразеологізмів.

1.3. Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» – важлива складова навчання української мови у 10 класі.

У межах параграфу охарактеризуємо наскрізну лінію «Здоров'я і безпека» як важливу складову навчання української мови в 10 класі.

Охарактеризуємо, що є важливим для старшого підліткового віку. У цей період відбувається інтенсивне формування поглядів на життя, своєї позиції на деякі питання, розстановка життєвих пріоритетів, відповідальність за свої вчинки, дії, визначення активної життєвої позиції. Разом із розвитком абстрактного й цілісного мислення в учнів старших класів відбувається перехід до вищих рівнів мовлення, виникає прагнення до його самовдосконалення, намагання зробити його більш виразним, точним.

Значною мірою питання формування особистості громадянина, який терпимо ставиться до думок інших людей, поважає національну історію, культуру власного та культуру інших народів, бере активну участь у суспільних процесах, актуальні для сучасної школи. У формуванні особистості важлива роль уроків української мови, адже «саме через мову росте самосвідомість та самоусвідомлення народу себе як нації; такий народ стає самодостатнім» [87].

Уроки української мови у 10 класі на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного й компетентнісного підходів дозволяють більш успішно формувати поведінкові норми в учнів для розв'язання життєвих проблем; уміння переконливо висловлювати власну думку, вести аргументовану полеміку; реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, попереджувати й розв'язувати конфлікти, досягати

компромісів; адаптуватися до нових умов, вирішувати нестандартні завдання; працювати у групі, в команді.

У кожного із старшокласників є гаджети, які, з одного боку, допомагають у пошуку потрібної довідкової інформації, читанні літературних творів програмового матеріалу, а, з іншого боку, обмежують «живе спілкування», мінімізують лексичний запас.

Багато вчених-мовознавців досліджувало особливості мовних процесів, явищ. У своїх працях закликали любити рідну мову, сприяти її збагаченню, не засмічувати суржиком, жаргонізмами. Так, видатний український науковець, політичний і церковний діяч І.Огієнко зазначав, що «любов до України неможлива без поваги до рідного слова» [60].

Ф.Бацевич стверджує, що через рідну мову «виявляється духовна спорідненість (гармонія) зі світом, його Творцем». Однією з ознак мови, як вважає науковець, є «активна участь у формуванні духовної єдності народу, спільної культури» [1]. Наш досвід учительовання засвідчує, що уроки української мови мають відображати національні традиції українців, звичаї, обряди, виховувати гордість за національне мовне багатство на прикладі творів класиків українського письменства, наповнені естетичними змістом, забезпечувати підґрунтя для оволодіння учнями духовним і соціально-культурним досвідом народу.

Реалізації мовної ключової компетентності сприяє наскрізна лінія «Здоров'я і безпека». На прикладах текстового матеріалу та дидактичного інструментарію формуємо учнів як творчих, духовно багатих мовців, що дотримуються здорового способу життя, облаштовують безпечне середовище; беруть активну участь у розв'язанні питань довкілля, використовуючи лексичне, синтаксичне багатство української мови.

Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» реалізується через тексти або усні висловлювання, що розкривають чинники здорового способу життя.

Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» (програма «Українська мова», 10 клас, профільний рівень) [87] реалізується через такі теми, як «Позитивні емоції – запорука здоров'я людини», «Активний і здоровий спосіб життя – запорука довголіття», «Слово – як ліки: допомагають лишень, коли сказані від душі», «Родинно-оздоровчі традиції українців», «Роль гумору у житті людини», «Життя без конфліктів», «Естетичне задоволення від «сродної» праці», «Цілющі скарби землі», «Вчинок у житті людини. Наслідки вчинку», «Мова і національна безпека країни».

Проаналізуємо тематику наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» із тематикою соціокультурної змістової лінії в програмі «Українська мова» 10 клас (профільний рівень) [87] (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

**Соціокультурна змістова лінія і наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»
(програма «Українська мова» 10 клас)**

Соціокультурна змістова	Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»
Ставлення людини до людства, до самого себе	Роль гумору в житті людини
Етностетика української мови родини. Етностетика мови родинних виховних традицій. Родинно-оздоровчі традиції	Родинно-оздоровчі традиції українців
Толерантність, життя без конфліктів	Життя без конфліктів
Світ емоцій	Позитивні емоції – запорука здоров'я людини
Загальнолюдські цінності. Життєві цінності	Активний і здоровий спосіб життя – запорука довголіття
Ставлення людини до людства.	«Слово – як ліки: допомагають

Соціокультурна змістова	Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»
Любов, повага, дружба	лишень, коли сказані від душі»
Життєві цінності	Естетичне задоволення від «сродної» праці
Ставлення людини до Всесвіту, природи	Цілющі скарби землі
Моральне вдосконалення людини. Самопізнання, саморозвиток людини	Вчинок у житті людини. Наслідки вчинку
Українська мова – дієвий фактор державотворення	Мова і національна безпека країни
Тематика висловлювань учнів Висловлювання з власного досвіду, з родинного, шкільного, літературного, мистецько-культурного, суспільного життя	Тематика текстів Тепло отчого дому Українська мова – мова злагоди й гармонії Українська мова як засіб самопізнання й самореалізації

Як показує аналіз програми «Українська мова» (10 клас, профільний рівень) [87] наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» співпадає із тематикою соціокультурної змістової лінії.

Проаналізуємо наскрізну лінію «Здоров'я і безпека» і соціокультурну змістову лінію у програмі «Українська мова» (10 клас, рівень стандарту) [88] (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Соціокультурна змістова лінія	Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»	Види робіт
Виразальні можливості	Стан мовленнєвого	Укладання словника

Соціокультурна змістова лінія	Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»	Види робіт
<p>української мови. Українська мова й національна культура. Джерела формування високої мовної культури. Словники – музеї слів. Вишукана мова – моя мрія. Краса довкілля в слові. Естетична функція слова. Мій активний словниковий запас. Магія українського слова.</p>	<p>середовища.</p>	<p>небажаних запозичень «Свої не гірші за морян»; виступ під час дискусії «Які слова руйнують наше життя?», «Інтернет зближує чи накопичує самотність?»; написання есе «Прекрасна мить життя», «Чарівність і могутність слова»; складання тексту рекомендаційного характеру «Як уникати помилок у мовленні».</p>
<p>Чудова думка втрачає цінність, коли вона погано висловлена. Моє слово-моя відповідальність. Слово-носій добра, істини, краси. Мова злагоди й гармонії.</p>	<p>Взаємозв'язок сприятливого стану мовленнєвого середовища і здоров'я людини. Мова творить і мова руйнує. Лікувальні властивості слова. Розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму.</p>	<p>Виступ під час дискусії «Грубість – духовна слабкість чи демонстрування сили?»; есе «З чого зіткане щастя»; складання тексту рекомендаційного характеру «Як уникати конфліктів з друзями?»; повідомлення на тему</p>

Соціокультурна змістова лінія	Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»	Види робіт
		«Жорстокі слова»; дискусія на тему: «Чи потрібні мові запозичення?»
Привабливість і цінність життя. Освіта як складник успіху. Суспільні статуси людини. Ознаки толерантної поведінки	Хороші й погані звички. Звички, що руйнують наше життя. Подолання залежності від згубних звичок.	Читання текстів напам'ять, виразне читання текстів, написання есе, інформаційний виступ
Право кожного бути самим собою. Успіх –це результат наполегливої діяльності. Самоосвіта – шлях до успіху. Володіти інформацією- володіти світом.	Мовна гігієна. Гігієна думок. Говорити про себе й інших лише з повагою. Гумор – антибіотик від депресії.	Есе на теми: «Життя в гармонії з природою», «Чого варто уникати в спілкуванні», «Ціна недбалості», «гаджети чи реальне спілкування»
Гуманний світ. Уміння любити й бути щасливим. Життєві цілі. Благодійність як норма життя. Волонтерство в сучасній Україні. Порозуміння з друзями. Гармонійні стосунки між дітьми й дорослими. Як	Позитивні емоції – запорука здоров'я людини. Життя без конфліктів. Безпечне дозвілля. Екологічна безпека і здоров'я людини.	Написання пропозиції однокласникові про спільні вихідні; написання електронного листа; написання привітання близькій людині; написання застережень молодшим дітям щодо безпечної поведінки на воді й біля

Соціокультурна змістова лінія	Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»	Види робіт
відновити довіру. Чи варто довіряти людям. Норми суспільної поведінки.		водойм; висловлювання співчуття близькій людині; написання звернення до громадян щодо чистоти довкілля
Соціальний контроль за поведінкою людей. Стимулювання нормативної поведінки. Громадська думка	Активний і здоровий спосіб життя –запорука довголіття. Уміння насолоджуватися життям щодня і цінувати його. Мандрівки рідним краєм надихають і приносять насолоду й позитивні емоції.	Дискусія на тему: «Мовна мода – це добре чи погано?»

Програма з української мови для 10 класу (рівень стандарту)[88] відображає реалізацію наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» через різноманітні види робіт на уроках української мови: укладання словників; підготовка виступів, повідомлень; дискусії, дебати; написання застережень-пам'яток, звернень, пропозицій, привітань; написання есе, творів-роздумів, творчих робіт.

На уроках рідної мови виховуємо не тільки компетентного мовця, а й інтелектуально, духовно багату особистість, якій властиві моральні якості.

І.Бех під духовністю розуміє вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства [4].

Під духовно вихованою людиною В.Сухомлинський розумів високоморальну, гуманістично спрямовану, фізично досконалу й естетично розвинену особистість, віддану своєму народу, своїй Батьківщині, яка не є байдужою до горя й біди інших людей, яка співчуває іншому і в разі потреби надає дієву допомогу [82].

Особливе навчально-виховне значення для уроків української мови мають художні тексти. На думку Л.Бондарчук, «опора на текст при вивченні мовного явища ніби зближує те, що лежить на поверхні: слово – об'єкт лінгвістики і слово – елемент, вияв образного, художнього мислення» [8].

Текстоцентричний підхід до вивчення мови передбачає роботу з текстами на різних типах уроків. Щоб побачити особливості мовних засобів у тексті, учні повинні вміти їх аналізувати, тобто визначати ідею, тему, будову тексту; визначати стилістичні особливості, давати характеристику мовним засобам. Тематика текстів повинна бути цікавою для учнів і полемічною. Тому учитель добирає такі тексти, щоб вони спонукали учнів до роздумів, до бажання висловлюватися. Наприклад, тексти про правила здоров'я, тайм-менеджмент, у світі психології, молодіжні культури.

О.Горошкіна зазначає, що «соціокультурна змістова лінія покликана реалізовувати завдання соціалізації молоді за всіма ключовими компетентностями [20]. Текст, на думку науковця, є провідним засобом формування предметних компетентностей та посідає провідне місце в структурі сучасних підручників [21].

У працях інших дослідників простежуємо різні підходи до інтерпретації поняття *«навчальний текст»*. На думку Т.Симоненко, *навчальний текст* – це «продукт мовлення вчителя-словесника під час навчального процесу, основною метою якого є подання та передача інформації» [74].

Зауважимо, що з методичного погляду навчальний текст, тобто який призначений для досягнення навчальних цілей, може бути як у писемній, так

і в усній формі. Цілком слушно Н.Голуб зазначає: «оскільки навчання являє собою процес спілкування вчителя з учнями, текст при цьому виконує різні функції стосовно вчителя й учнів: для вчителя текст є засобом навчання і засобом контролю, для учня – об'єктом вивчення й розуміння і джерелом інформації» [16]. На основі цих функцій Н. Голуб виділяє основні характеристики навчального тексту: 1) текст як джерело інформації; 2) текст як об'єкт розуміння і вивчення; 3) текст як засіб навчання і формування мовної здібності; 4) текст як засіб виховання» [16].

Л.Забашта обґрунтовує *види лінгводидактичних текстів*: тексти-епіграфи; тексти як ілюстративно-прикладний засіб; тексти-аналоги; тексти-супутники (використовуються під час продовження авторського тексту за уявою); тексти, які виконують роль дидактичного матеріалу; тексти, дібрані для розширення знань з навчального предмета [29]. У результаті аналізу наявних класифікацій навчальних текстів, з позицій лінгводидактичного підходу, Т.Симоненко пропонує таку *типологію текстів*: за способом викладу – тексти-описи, тексти-пояснення; за характером емоційного та навчального впливу – тексти-символи, тексти провокації; за способом презентації – навчальні тексти (образ: учитель), навчальні тексти (книга, комп'ютер), за прийомами *результативності навчальної взаємодії* – тексти-алгоритми, тексти-тести [74].

Вважаємо, що саме робота на основі текстового матеріалу відіграє важливу роль у формуванні мовної особистості. Виконує навчальну роль (аналіз будови тексту, особливості художніх мовних засобів), розвиваючу та виховну. З'ясували, що навчання української мови у 10 класах на текстовій основі є найбільш ефективним. Наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» на уроках української мови в 10 класах реалізується через тексти (вправи, твори, диктанти, есе, перекази, творчі роботи, дослідницькі проекти).

Висновки до розділу I

Узагальнення праць науковців дає можливість визначити особливості навчання української мови в 10 класі крізь призму вимог Концепції «Нова українська школа». Виокремлено головні завдання: створення емоційно комфортного освітнього середовища для формування функційної грамотності, потребу в набутті передбачених програмою знань, умінь, навичок, що мають велике значення для формування компетентної особистості.

Проаналізовано змістові та наскрізні лінії, означено в Концепції «Нова українська школа», що допомагають формувати в учнів загальні уявлення про суспільство, розвивають здатність застосовувати здобуті знання в різних ситуаціях.

З'ясували, що саме наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» сприяє реалізації мовної ключової компетентності, орієнтуючи на формування учня як духовно, емоційно, соціально й фізично повноцінного громадянина, який дотримується здорового способу життя, активно долучається до облаштування безпечного для життя й діяльності середовища.

Здійснено аналіз чинних програм «Українська мова» для 10 класу (профільний рівень і рівень стандарту). Проведений аналіз дозволив зробити висновки, що наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» реалізується через тексти, що відображають духовну, моральну культуру українців; традиції, звичаї народу; мовленнєвий етикет.

Учні старшої школи на прикладі текстів і вправ, творчих завдань визначають особливості мовної особистості українця; характеризують мовні особливості, відображені в українській культурі; досліджують етноестетику мови родинних виховних традицій; аналізують та узагальнюють мовні явища, виконують творчі роботи, дослідницькі проекти.

У результаті проведеного дослідження з'ясували етимологію лексем «здоров'я» та «безпека». Така дослідницько-пошукова робота зі словниками формує мовну особистість, розвиває вміння працювати з довідковою літературою, передбачає опанування мови як національного феномену.

Через розширення знань про мову, мовленнєвий етикет учні долучаються до культури українського народу, родинно-оздоровчих традицій.

РОЗДІЛ 2

Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» на уроках української мови в 10 класах: МЕТОДИЧНИЙ аспект

2.1. Аналіз змісту навчально-методичного забезпечення наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» на уроках української мови в 10 класах

У межах параграфа проаналізуємо підручники з української мови для 10 класу на предмет реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека». Автор підручників С.Караман наголошує на тому, яким повинен бути сучасний підручник української мови. На думку науковця, «підручник – один із найскладніших жанрів навчальної літератури. Тексти вправ мають відображати здобутки сучасного українського мовознавства, різноманітність і багатство синтаксичних засобів, лексичну повноту. Підручник має стимулювати учня до інтерактиву, індивідуальної мовотворчості, обговорення актуальних для учнів морально-етичних, естетичних, історико-культурних проблем, виконання творчих робіт, індивідуальних та групових проєктів» [37].

Як показує проведений нами аналіз підручників з української мови для учнів 10 класу (автори: С.Караман, О.Горошкіна, О.Караман, Л.Попова «Українська мова» для 10 класу [84]; автори: М.Плющ, В.Тихоша, С.Караман, О.Караман «Українська мова» для 10 класу [83]; автор: О.Авраменко «Українська мова» для 10 класу [86]) – художні тексти, що представлені в підручниках з української мови, достатньо широко розкривають теми духовного, емоційного, інтелектуального, соціального благополуччя особистості. При аналізі ми брали до уваги тексти, які розкривають наскрізну лінію «Здоров'я і безпека».

Урахували основні критерії аналізу шкільних підручників, основні підходи до вивчення української мови. Усі вправи і завдання із підручників

для 10 класу різних авторів[83, 84, 86] розподілили за категоріями. Зокрема, до тематики вправ, в основу яких покладено реалізацію наскрізної лінії «Здоров'я і безпека», віднесемо такі:

- 1) Родинна педагогіка.
- 2) Формули мовленнєвого етикету.
- 3) Цілющі властивості лікарських трав.
- 4) Гумор в житті людини.
- 5) Згубні звички для здоров'я.
- 6) Естетична насолода від спілкування з природою.
- 7) Лихослов'я.
- 8) Здорова їжа.
- 9) Загальнолюдські цінності.
- 10) Цілюща сила хліба.

Розподілимо вправи за тематикою наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» у підручниках «Українська мова» 10 клас різних авторів (83, 84, 86) (таблиця 2.1)

Таблиця 2.1

**Порівняльна характеристика підручників з української мови
для 10 класу**

Тематика вправ, що реалізують наскрізну лінію «Здоров'я і безпека»	Автори підручника «Українська мова» М.Плющ, В.Тихоша та інш.	Автори підручника «Українська мова» С.Караман, О.Горошкіна та інш.	Автор підручника «Українська мова» О.Авраменко
Родинна педагогіка	7	3	
Формули	4	5	

МОВЛЕННЕВОГО етикету			
Цілющі властивості лікарських трав	1		
Гумор в житті людини	2	1	
Згубні звички	1		
Спілкування з природою	1		3
Лихослов'я		1	
Здорова їжа	1		
Загальнолюдські цінності	2	10	3
Цілюща сила хліба	1		
Усього:	20	20	6

Проаналізуємо завдання до текстів вправ у підручниках «Українська мова» [83] (автори М.Плющ, В.Тихоша та інш.), (автори С.Караман, О.Горошкіна та інш.) [84], (автор О.Авраменко) [86], які найчастіше повторюються у визначених нами вправах:

- 1) Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок.
- 2) Скласти словник.
- 3) Продовжити текст.
- 4) Розставити розділові знаки, виконати завдання.
- 5) Дібрати відповідники до слів.
- 6) Побудувати висловлювання з теми.
- 7) Визначити тему, мікротеми, схарактеризувати текст за ознаками.

- 8) Висловити власні міркування з порушеної проблеми.
- 9) Написати твір (9-10 речень) з теми.
- 10) Підготувати короткий виступ.
- 11) Написати анотацію до твору.

Як показує проведений нами аналіз, у підручниках «Українська мова» (10 клас, профільний рівень і рівень стандарту) різних авторів [83, 84, 86] перевага надається таким темам: «Родинна педагогіка», «Формули мовленнєвого етикету», «Загальнолюдські цінності». Автори акцент зробили на культурі спілкування, духовному здоров'ї людини, традиціях родинного виховання. Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» реалізується через тексти в підручниках так: «Українська мова» (10 клас, профільний рівень) (автори М.Плющ, В.Тихоша та інш.) [83] – 20 вправ; «Українська мова» (10 клас, профільний рівень) (автори С.Караман, О.Горошкіна та інш.) [84] – 20 вправ; «Українська мова» (10 клас, рівень стандарту) (автор О.Авраменко) [86] -6 вправ. Завдання вправ спрямовані на виховання культури мовлення учнів, розвиток мови, логічного мислення. Учні 10 класу працюють з текстовим матеріалом і самі продукують тексти, виконуючи завдання. Завдання, в цілому, до вправ різноманітні, не повторюються. Це сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, виховує інтерес до оволодіння мовним матеріалом.

Зокрема, у підручнику «Українська мова» для 10 класу (С.Караман, О.Горошкіна та інші) [84] запропоновано вправи для учнів на культуру мовлення і духовне здоров'я людини.

1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Визначте тему й основну думку. Проведіть дослідження: яку частку від вашого словникового запасу становлять вульгаризми та жаргонні слова (вправа 22, с.12).

2. Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки. З'ясуйте, які слова в тексті мають лексичне й граматичне значення. Визначте способи

граматичного значення. Продовжте текст розповіддю про те, як ви організуєте вїй час (вправа 391, с. 139).

Вправа на розвиток мовлення учнів і емоційне здоров'я людини.

1. Прочитайте поради Ірини Мацко. Чи пов'язані такі поради із загальновідомою думкою: коли готуєш їсти, будь у доброму настрої, бо зі стравою передаються емоції, почуття того, хто її готував? Опишіть процес приготування улюбленої страви лише дієсловами. Визначте морфологічні ознаки дієслів (вправа 467, с.152).

Вправа на формування духовності на прикладі обрядів українців.

1. Проведіть дослідницьку роботу. Запишіть якнайбільше фразеологізмів, пов'язаних з обрядами українців (вправа 302, с. 113)

Розглянемо декілька прикладів вправ у підручнику «Українська мова» 10 клас (автори М.Плющ, В.Тихоша та інші) [83] на реалізацію наскрізної лінії «Здоров'я і безпека».

Вправа на формування мовленнєвого етикету, пов'язаного зі звичаями народу (оздоровчі традиції українців)

1. Прочитайте текст. Запишіть відомі вам етикетні вислови українців, пов'язані зі звичаями, обрядовістю, явленнями про світ. У яких життєвих ситуаціях ви їх спостерігали? (вправа 527, с.236)

Вправа на формування навичок здорового способу життя, протистояти негативним, згубним звичкам.

1. Прочитайте текст. Впишіть слова зі спрощенням, з фонетичним подовження приголосних. Підготуйте виступ на тему «Посієш звичку – пожнеш долю» (вправа 197, с.83).

Проаналізовані тексти вправ у підручниках виконують кілька важливих функцій. Вони є джерелом інформації; природно стимулюють і наповнюють змістом пізнавальну, розумову та мовленнєву діяльність здобувачів освіти, спонукають до осмислення авторської позиції; слугують зразком майбутнього висловлення за змістом і за формою; матеріалом для

відпрацювання навичок і формування вмінь в усіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності, зокрема читацької компетентності; імпульсом до виникнення та реалізації нових ідей; засобом збагачення мовлення учнів, формування його змістовності, правильності, чистоти, точності, логічності, виразності, багатства, доречності, ефективності (результативності).

Порушена в текстах проблематика мотивує учнів, викликає пізнавальний інтерес, потребу висловитися, розвиває ініціативність та адресованість мовлення, пропонує зразки людської й комунікативної поведінки у певній життєвій ситуації. Текст також виступає стрижнем у системі уроків української мови. Відповідно до програми текстоцентрична система навчання української мови обґрунтована й успішно реалізована у системі підручників для профільного навчання. Тексти вправ спрямовані на розвиток духовного, інтелектуального, емоційного здоров'я учнів.

На прикладах проаналізованих текстів формуємо також в учнів старшої школи життєві компетенції щодо здоров'я: мої духовні закони; розуміння та реалізація «Я – концепції» особистості; імунітет до соціальних впливів, вміння розв'язувати конфлікти на основі принципів толерантності; особиста культура здоров'я; «Ні» шкідливим звичкам.

Працюючи в 10 класі, використовуємо підручник «Українська мова» (рівень стандарту) О.Авраменка [86]. Аналізуємо реалізацію наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» у вправах і завданнях підручника «Українська мова» (10 клас, рівень стандарту) [86].

Таблиця 2.2

Реалізація наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» у вправах і завданнях підручник «Українська мова» 10 клас (автор О.Авраменко)

Завдання до вправ, поданих у підручнику	Реалізація наскрізної лінії «Здоров'я і безпека»
Вправа 6, с. 100. Написати есе за	Втрачений зв'язок сучасної людини

реченнями: «Так рідко останнім часом природа довіряє нам своє сокровенне. Боїться нас».	з природою, духовності, здоров'я., тобто бездуховність
Вправа 6, с. 141. Прочитати текст і виконати тестові завдання.	Збідніле спілкування між сучасними людьми. Неувага, байдужість в ставленні до інших
Вправа 3, с. 162. Виписати іменники, що вживаються тільки в однині. Знайти іменники, що вживаються в однині, але використані в множині.	Оздоровлююча сила природи, зв'язок людини з природою рідного краю, домівкою, батьківщиною.
Вправа 4, с. 192. Визначте комунікативні завдання тексту, стиль і тип мовлення.	Повага до мови, до співрозмовників, почуття гордості за українців, націю
Вправа 6,А, с.165. Доведіть, що твір за жанром – притча. Доповніть свій переказ розповіддю про життєву ситуацію	Взаємовідносини між людьми, грубість, неуважність. Не завжди слова – ліки для людей.
Вправа 7, с. 201. Підготувати інтерв'ю.	Як протистояти стресам, шкідливим звичкам, уникати конфліктів

Прокоментуємо вправу 7, с. 42, [86] рекомендовану для виконання домашнього завдання.

Автор підручника пропонує такі завдання до поданого тексту – уривок з повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»:

1. Знайдіть фразеологізми й выпишіть їх у зошити.
 2. Яку роль виконують фразеологізми в цьому тексті? (Усно).
- Вважаю, що доречним було б доповнити вправу завданнями:
1. Як звертаються одне до одного члени родини?
 2. Чи згодні ви з тим, що таке спілкування є корисним для людей?

3. Які слова мовленнєвого етикету ви найчастіше вживаєте в сім'ї?

Запропоновані вправи в підручниках не тільки слугують навчальним матеріалом, розвивають вміння й навички, а й виховують творчу, духовно здорову особистість. Особлива цінність таких вправ, що вони допомагають учням самоствердитися, виховують повагу до рідної мови.

Отже, проведений аналіз підручників «Українська мова» для 10 класу (рівень стандарту і профільний рівень) [83, 84, 86] дозволяє зробити висновки про реалізацію наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» в процесі навчання української мови на прикладі текстів, вправ. Найчастіше зустрічаються тексти про здоровий спосіб життя, духовні цінності людини, значення гумору та позитивних емоцій для людини, коли вона відчувається здоровою. Тексти, наведені в підручниках, розповідають про національну культуру українського народу, зосереджують увагу на цінностях і нормах соціальної поведінки. Провідним у наведених текстах є розвиток духовної сфери особистості

Через поглиблення знань про мову, мовленнєвий етикет учні долучаються до культури українського народу, родинно-оздоровчих традицій. Через розширення знань про мову, мовленнєвий етикет учні долучаються до культури українського народу, родинно-оздоровчих традицій.

Однак, у підручниках «Українська мова», на нашу думку, не вистачає вправ і завдань на реалізацію наскрізної лінії «Здоров'я і безпека», що пов'язані із проблемами здоров'я людини в сучасному інформаційному просторі: кібербезпека, інтернет-залежність молоді, булінг.

2.2. Стан формування понять «здоров'я» і «безпека» у шкільній практиці

Нами було проведено опитування разом з практичним психологом бази закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 2 Тростянецької міської

ради на тему «Здоров'я і безпека». Учасники – 32 учні 10 класів (додаток А).

Учням запропонували анкету, що містить 15 запитань відкритого і закритого типу. Наше дослідження передбачало виявити в учнів стан формування навичок здорового способу життя. Відповідаючи на перше питання анкети «Які асоціації у вас викликає слово здоров'я?», респонденти відповіли, що слово «здоров'я» асоціюється з життям, силою, способом життя, щасливою людиною, спортом та здоровим харчуванням.

Асоціації, які виникли у респондентів зі словом «безпека»: дім, виконання правил, захист, спокій, збереження здоров'я, родина, захищеність.

Даючи відповідь на питання «Як у вашій родині дотримуються правил здоров'я та безпеки?», учні написали, що для них – це прогулянки на свіжому повітрі, похід до лікаря на перевірку, раціональне харчування, дотримання правил особистої гігієни, загальнолюдських правил та норм, ранкова зарядка, заняття спортом, не вживати грубих слів, толерантне ставлення до інших, прояви співчуття, милосердя.

Про «Традиції українців щодо дотримання правил здорового способу життя» респонденти відповіли, що українці для зміцнення здоров'я пили трав'яні чаї, правильно харчувалися, загартовувалися, вживали корисну та домашню їжу, збирали різнотрав'я, дотримувалися родинно-оздоровчих традицій.

Одним із питань анкети було, чи в кожного є мобільні телефони, комп'ютери, підключені до мережі Інтернет; скільки часу проводять респонденти за гаджетами. З'ясували, що практично в кожного є сучасні мобільні пристрої, комп'ютери. Багато часу проводять за розмовами по телефону, іграми у віртуальному світі, не уявляють собі хоча б день без інтернету або мобільного зв'язку, тобто є активними користувачами мережі Інтернет.

Отже, 80% опитаних знають, що таке безпека, як дотримуватись правил особистої безпеки, як убезпечити себе та своїх близьких. 90% опитаних дали ствердні відповіді на питання, що таке здоров'я, як дотримуватися правил здорового способу життя, правил особистої гігієни.

Респонденти дали позитивну відповідь про такий вид роботи на уроках української мови, як написання диктантів про дотримання правил безпечної поведінки, формування навичок здорового способу життя. Приклади висловів про здоров'я написали всі респонденти.

Опитування засвідчило, що у старшокласників сформовані навички здорового способу життя, особистої безпеки, стійка мотивація щодо здоров'я. Саме на уроках української мови виховуємо повагу до народних родинно-оздоровчих традицій, духовність, толерантне ставлення до інших, культуру мови, формуємо навички мовленнєвого етикету.

Опитування також підтвердило, що домінуючу позицію в освітньому середовищі посідає мережа Інтернет, яка почасти замінює учням спілкування з родиною, однолітками. Мобільні пристрої заповнили сучасний світ молоді, що несе загрозу здоров'ю не тільки фізичну, а й моральну. Для багатьох підлітків всесвітня «павутина» мережі стала способом життя, який назвали віртуальним.

На жаль, не всі учителі-філологи практикують такий вид роботи на уроках мови як диктанти про дотримання правил безпечної поведінки учнів (на воді, у лісі, на пішохідному переході, катаючись на велосипедах у недозволенних місцях). На уроках української мови з метою реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» через вправи, тексти показуємо переваги здорового способу життя, говоримо про шкідливі звички, інтернет-залежність, кібербулінг, переваги «живого» спілкування.

2.3. Перспективні підходи і технології щодо реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» в 10 класах

З метою реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» в 10 класі доцільно враховувати положення компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Компетентнісний підхід спрямовує освітній процес на формування ключових і предметної компетентностей, зміщенню акцентів зі знаннєвого на діяльнісний освітній результат. На думку Л.Мамчур, компетентнісний підхід до навчання української мови пов'язуємо з комунікативно-діяльнісним підходом, адже учень може виявити власну комунікативну компетентність тільки у мовленнєвій діяльності серед членів суспільного середовища. Школа має готувати учнів до успішної діяльності в соціумі, готовності самонавчатися впродовж життя, виявляти оригінальність мислення, вільно, комунікативно доцільно виражати власну громадянську позицію, творчо й нестандартно розв'язувати життєві ситуації. Досягти цього неможливо без формування комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи [44].

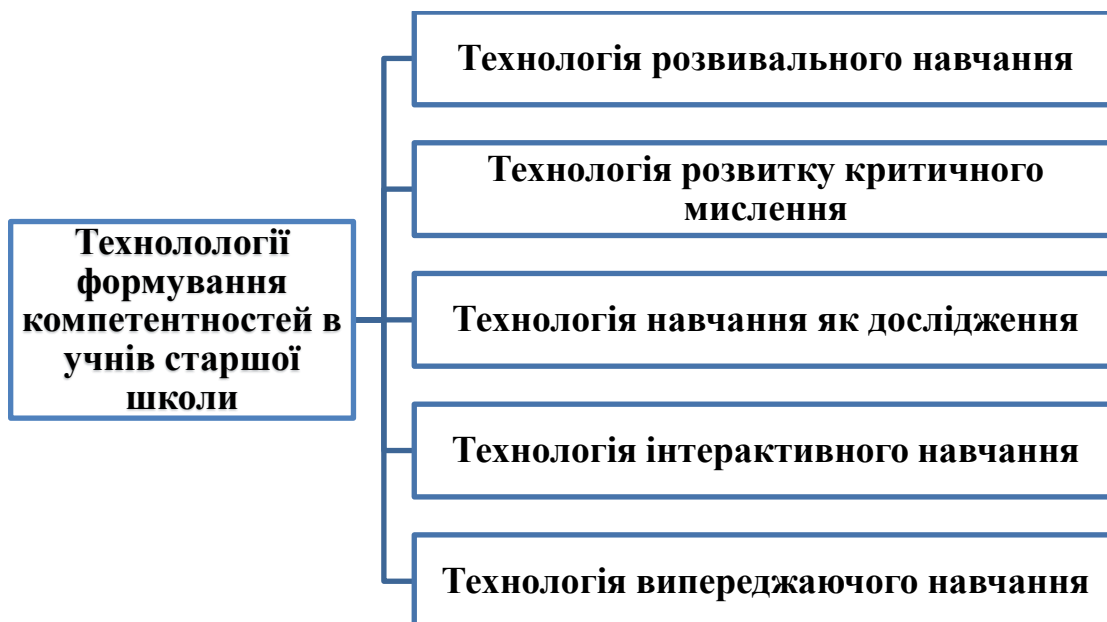
Особистісний підхід (І. Бех, Н. Бібік, Н. Голуб, О. Горошкіна, М.Пентилюк [4,15,17,39,65]) визначає індивідуальність особистості у трьох сферах (Я – «Відчуваю», «Думаю», «Дію»); урівноважує знаннєвий компонент змісту освіти з розвитком емоційної сфери; передбачає оптимальні умови для всебічного мовленнєвого розвитку, забезпечує її розвиток через пізнавальну і дослідницьку діяльність, діяльність педагога та учнів на засадах партнерства; заохочує до самостійності у вивченні мови, самопізнання і саморозвитку.

Аксіологічний підхід (І.Бех [4], М. Пентилюк [65]) проголошує людину як найвищу цінність суспільства, сімейні цінності, толерантність між людьми. Умотивоване впровадження *діяльнісного підходу* (І.Бех [4], О. Леонт'єв [46]), саме у процесі навчання учні здобувають знання і навички ефективного спілкування з іншими людьми.

Відповідно до визначених підходів при формуванні культури роботи з текстом учні оволодівають текстовою культурою (здатність створювати зв'язний текст з урахуванням смислових, жанрових та композиційних особливостей), стилістичною культурою (уміння корегувати помилки і редагувати тексти), термінологічною культурою (використання термінології), лексикографічною культурою (використання спеціальних лексикографічних знань).

Для формування культури роботи з текстом важливо розглянути і перспективні технології уроку (О. Горошкіна, І. Кучеренко, Л. Мамчур, М. Пентилюк та ін.), які М. Пентилюк характеризує як алгоритм цілеспрямованої спроектованої тактики, стратегії і техніки педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня з метою досягнення чітко визначеної мети [65].

Опрацювавши дослідження мовознавців [4, 15, 17, 39, 56], окреслимо шляхи формування компетентностей на уроках української мови (рис. 2.1.).

Технології формування компетентностей в учнів старшої школи

Рис. 2.1.

На думку дослідників, такі інновації: технологія розвивального навчання, технологія розвитку критичного мислення, технологія дослідження, технологія інтерактивного навчання, технологія випереджаючого навчання – є шляхами формування компетентностей в учнів на уроках української мови.

Технологія особистісно орієнтованого навчання полягає у створенні оптимальних умов для формування мовної особистості з урахуванням вікових особливостей, його знань і життєвого досвіду, розкриття і розвиток індивідуальних пізнавальних можливостей шляхом застосування активних форм роботи, упровадження особистісно орієнтованих ситуацій (ситуацій зацікавленості, вибору, проблемно-пошукових).

Технологія проблемного навчання спонукає учнів до пізнавальної діяльності, до самостійного оволодіння учнями новими знаннями, виховання навичок творчого застосування знань. Матеріалом для створення проблемних ситуацій можуть бути евристичні запитання, сократівський діалог, проблемні й дослідницькі питання, загадки, експерименти, аналіз життєвих ситуацій .

Технологія інтерактивного навчання (за О.Пометун та Л.Пироженко [68] передбачає моделювання проблемних ситуацій, проєктів, використання дидактичних ігор (рольових, ділових), спільного вирішення поставленої пізнавально-дослідної проблеми; робота в малих групах, займи позицію, мозковий штурм, акваріум та інші методи, які забезпечують активну взаємодію всіх учасників.

Розроблено систему лінгводидактичних прийомів (читання з маркуванням (Інсерт), читання із зупинками, кластер (групування, асоціативний кущ), ромашка запитань (за Б. Блумом), сенкан (сінквейн), РАФТ (за К. Санте), сократівські питання, дискусія, диспут, «Лист по колу»), що забезпечують продуктивне практичне впровадження технології критичного мислення на уроці української мови.

Використовуємо на уроках української мови як традиційні, так і інтерактивні форми роботи (мікрофон, коло ідей, мозковий штурм, асоціативний куш або гронування, сенкан, займи позицію, метод проєктів, дискусії, робота в групах). Рольові ігри на уроках мови мають місце при підготовці діалогу. Основним навчальним ресурсом на уроках української мови є тексти, які сприяють гармонізації психоемоційного стану учнів; навчають враховувати вплив слова на психічне здоров'я людини, відповідально використовувати мовні виражальні засоби; виховують культуру конструктивного спілкування в різних соціальних середовищах задля свободи особистості, досягнення соціальної захищеності, сімейного щастя; допомагають зрозуміти переваги здорового способу життя.

Пропонуємо такі тексти.

Текст 1. «Бути красивим – бути здоровим!» (завдання до тексту. Написати есе-роздум «Красива людина. Яка вона?»).

Текст 2. «Розпорядок дня» (завдання – обговоріть корисні поради щодо збереження здоров'я, складіть невеликий текст «Мій розпорядок дня»).

Текст 3. «Правила харчування – запорука здоров'я» (скласти речення, використовуючи подані словосполучення).

Завдання до текстів можуть бути такими:

- спишіть речення, розкриваючи дужки;
- продовжіть текст, доповнюючи його своїми порадами;
- намалюйте словесний портрет людини, яка є для вас взірцем для наслідування;
- доведіть на прикладах із власного життя(письмово), що ваші дії відповідають моральним принципам;
- прокоментуйте народні прислів'я;
- назвіть правила користування мережею Інтернет.

Наступним видом роботи є написання творів, темою яких є мотивація здоров'я як загальнолюдської цінності. Наприклад, твір на тему «Мій улюблений вид спорту» (передбачуваний результат: мотивація занять активними видами спорту); твір з описами природи (передбачуваний

результат: виховання любові й бережливого ставлення до природи, оточуючого середовища); твір на тему «Як я провів літо» (передбачуваний результат: перевага активних видів відпочинку над пасивними); «Культура здорового харчування» (передбачуваний результат: розуміння значення корисної їжі); «Улюблений вид спорту моїх батьків» (передбачуваний результат: пропаганда здорового способу життя в сім'ї).

Важливим є письмове обґрунтування у творі-роздумі, есе своєї життєвої позиції. Наприклад, «Життя в гармонії з природою», «Чого варто уникати в спілкуванні?», «Гаджети чи реальне спілкування?», «Мій вибір – здоровий спосіб життя».

Пропонуємо учням такий вид творчих завдань, як складання пропозиції щодо спільного планування дозвілля у вихідний день і згоду/ відмову у відповідь; написання правил – застережень для молодших школярів щодо поведінки біля водойм; висловлювання співчуття близькій людині; написання звернення до громадян міста щодо чистоти довкілля.

На уроках української мови використовуємо тексти диктантів, вправ, що сприяють інтелектуальному, моральному, фізичному вихованню учнів; пропагують здоровий спосіб життя. Творчості, креативності, самостійності, вмінню відстоювати власну думку сприяють письмові презентації в рамках дослідницьких проєктів екологічного спрямування.

Використовуємо прийом: завдання наперед (випереджувальні завдання), тоді на уроці більше часу залишається на практичні вправи і завдання. Мовну компетентність старшокласників формує пошукова робота зі словниками, інтернет-джерелами. Використовуємо мультимедійні презентації під час пояснення нового матеріалу, на закріплення, при виконанні контрольних робіт. Вважаємо, що мультимедійні презентації сприяють кращому засвоєнню матеріалу (нова тема, закріплення, самостійна чи контрольна робота). Презентації на уроках мови збагачують урок як наочний посібник, можна використовувати й музичний супровід.

Користуємося презентаціями готовими із інтернет -джерел або створюємо самостійно. За підручником О.Авраменка [86] проводимо експрес-уроки, що подобаються учням і сприяють кращому запам'ятовуванню матеріалу

Учні часто готують власні презентації, захищають свої проєкти. Такий вид діяльності не тільки розвиває дослідницькі вміння, а й мовленнєві навички. З метою реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» практикуємо написання міні-диктантів, вибіркового диктантів, вільного есе, складання казок, оповідок, створення ситуацій.

Залучаємо при проведенні уроків української мови міжпредметні зв'язки з такими предметами: українська література, основи здоров'я, біологія, англійська мова. Наприклад, при вивченні теми «Лексичні та фразеологічні синоніми» пропонуємо учням пошукову роботу: «Знайти і записати прислів'я про здоров'я українського та англійського народів».

Пропонуємо такі приклади українських народних прислів'їв про здоров'я: «Вартість здоров'я знає *тільки* той, хто його втратив», «Весела думка – половина здоров'я», «Веселий сміх – здоров'я», «Все можна купити, тільки здоров'я – ні».

Приклад прислів'їв в англійській мові, які знайшли учні: «Cleanliness is next to godliness» (переклад: Чистота – запорука здоров'я), «Time flies» (переклад: Час лікує, Час – найкращий лікар), «Health is above all» (переклад: Здоров'я понад усе), «Health is better than wealth» (переклад: Здоров'я – краще багатства).

Пропонуємо порівняти значення прислів'їв українських та англійських. Дійшли висновків, що на прикладі текстів усної народної творчості виховуємо почуття відповідальності за здоров'я своє та інших, прагнення набувати та слідувати звичкам вести здоровий спосіб життя. Такий вид роботи як компаративний аналіз текстів сприяє розвитку навичок дослідної роботи, вихованню компетентного мовця, формує компетентності спілкування не тільки державною мовою, а й іноземною.

Важливе місце у програмі з української мови в 10 класі відведено вивченню основ риторики, адже риторика – не тільки теорія і практика досконалого мовлення, це насамперед учення про мовленнєве виховання особистості. Знання елементів практичної риторики дасть змогу забезпечити формування в учнів таких життєво важливих умінь і навичок :будувати діалог залежно від цілей спілкування й соціального контексту; ініціювати, підтримувати, розвивати й завершувати спілкування; налагоджувати гармонійні стосунки з людьми; бути бажаним співрозмовником.

Учні готують виступи з використанням мультимедійних ресурсів на такі теми: «Природа Сумщини», «7 чудес України», «7 чудес Сумщини». Виховуємо не тільки гордість за свою маленьку батьківщину, а й ораторські вміння: зацікавити інформацією аудиторію, презентувати виступ, працювати з довідковою літературою.

Особистість молодого людини формується переважно на мові, на її лексико-понятійному арсеналі та її засобами і розкривається як освічена виразна індивідуальність[56]. Мова спрямована як у внутрішній світ людини, її психіку, так і в зовнішній світ природи і людських взаємин. На ґрунті мови й конкретно-чуттєвого досвіду людина зростає як особистість. Той, хто прагне досягти успіху в житті, “створити себе”, неодмінно має використати для цього можливості мови. На уроках української мови знайомимо з мовленнєвим етикетом, оздоровчою силою слова, коли воно сказано від душі, від щирого серця. Перш за все, говорять психологи, щоб бути здоровим, треба лікувати душу. Використовуємо тексти, що розкривають цілюще значення слова.

Пропонуємо такі завдання.

Прочитати текст. Створити проєкт «Значення слова в житті людини», «Найдорожчі для мене слова», «Усе починається зі слова...», «З маминої колиски».

Кожне слово має свою красу, свій сенс. У величезному мовному запасі вибрати потрібне слово – то велике вміння. Відчуття краси слова облагороджує світ людини ще в ранньому дитинстві. У цьому відчутті – одно з джерел людської культури. Знання рідної мови означає багатство, широчінь інтелектуальних і естетичних інтересів особистості. Той, хто не знає рідної, материнської мови або цурається її, засуджує себе на злиденність душі.

(За В.Сухомлинським)

Прочитати наведений текст. Викладіть Ваш погляд на проблему:

Як ми маємо відповідати тим, хто несправедливо завдає нам болю.

Безхмарного життя не буває: завжди знайдеться людина, яка зробить тобі боляче. Хтось кине бруд прямо в очі, а хтось приховає злий намір і зробить свою чорну справу в найскладніший момент твого життя. Усі ми по-різному реагуємо на такі удари.

Уроки української мови виховують пошану до родових традицій українців. Рід, родина, народ, дружина, держава, здоров'я – спільнокореневі слова соковитої рідної мови, яка теж має цікаву етимологію. Саме через відчуття роду і завдяки йому людина приходить до світлого образу Батьківщини [53]. Тому, виходячи із завдань Нової української школи, в роботі з лексичним матеріалом на уроках використовуємо національно-марковані слова і тексти, що увиразнюють соціокультурну (лінгвокультурну) змістову лінію у шкільному курсі української мови, яка спрямована на формування інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатого мовної особистості громадянина і патріота Української держави, з високим рівнем національної ідентичності, здатного мобільно реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, попереджувати й розв'язувати конфлікти, досягати компромісів.

Мовою єднання й консолідації суспільства на українській землі, в Українській державі є і повинна завжди бути сучасна українська літературна

мова, бо це жива мова корінного народу, органічна цій землі і природі, має довгу історію і славні традиції та великі надбання словесного українського мистецтва [54].

Уважаємо, що родинні традиції, які вбирають у себе різні аспекти життя, побуту, трудової діяльності родини, потребу в людському спілкуванні, совість, гідність, почуття спорідненості, добра і доброзичливості, несуть величезний виховний потенціал. Сьогодні стає дедалі більш очевидним, що без засвоєння молодим поколінням цінностей інтелектуального і духовно-морального джерела формування особистості, його збереження і примноження не можна будувати демократичне гуманістичне суспільство.

Тому в закладі спостерігаємо наступність у формуванні мовних компетентностей в учнів. Спільно з батьками проводимо різноманітні заходи, а саме: родинні свята «Тато й матуся - два серця гарячих, що несуть нам добро і тепло», «Мамина вишивана сорочка», «Матусина скринька», «Лебеді материнства»; фестивалі «Здорова родина – здорова дитина», «Усе починається з родини». Так, у 3-4 класах сьогоднішні старшокласники відвідували факультативні заняття Школи здорового харчування, вони вчилися не тільки готувати різноманітні корисні страви, а й оволодівали знаннями про корисні й шкідливі продукти харчування, лікарські рослини. Отримані знання збагачувалися новими на уроках біології, основах здоров'я. І, як наслідок, десятикласники на уроках мови з практичної риторики складають похвальні промови, оди традиційним українським стравам та продуктам харчування: солі, борщу, галушкам, хлібові, салу (додаток 2).

Практично на кожному уроці проводимо з учнями такий вид роботи, як написання вільного есе, що також вимагає від них певних знань, ерудиції, мовної культури. Наприклад, писали есе на тему: «Традиції святкування українців». Одна учениця рік навчалася в Америці за програмою обміну студентами «Flex», тож їй було запропоновано написати есе про святкування

Дня подяки, свята, якого немає в українців. Такий вид роботи дає можливість на мовному матеріалі ознайомити учнів з традиціями інших народів (додаток Б).

Активно використовуємо на уроках української мови краєзнавчий матеріал. Для цього пропонуємо учням тексти, які розповідають про місцевих спортсменів, кращих випускників школи, чарівну природу нашої місцевості (додаток Г). Вважаємо, що саме така робота сприяє вихованню патріотичних почуттів, духовності, кращих рис людини, яка прагне до здорового, повноцінного, насиченого, творчого життя.

Формуванню мовної компетентності сприяє й позакласна робота з української мови. Проводимо мовні турніри, КВК, свята, години спілкування, усні журнали, заочні подорожі, що сприяють вихованню любові до рідного слова, морально-духовних рис особистості. Для проведення заходів на краєзнавчу тематику, про значення мови в житті людини, сім'ї, про самовиховання, саморозвиток, професійні орієнтири використовуємо матеріали шкільної програми виховання високоморальної свідомості особистості (додаток Д).

Тематика виховних годин з 1 по 11 класи розроблена відповідно до Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів. Учителями закладу створено хрестоматію авторських розробок до кожної теми. Вважаємо, що тематика програми виховання високоморальної свідомості особистості спрямована на формування компетентностей учнів, у тому числі й мовної.

У межах дослідження проаналізуємо тематику програми виховання високоморальної свідомості особистості для 10 класу щодо реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека».

Усього в 10 класі 18 виховних годин та годин спілкування на теми:

1. Яким я уявляю майбутнє України?
2. Самовдосконалення особистості та його роль у моральному становленні людини.

3. Потреба в праці – життєва необхідність високоморальної особистості.
4. Усі професії важливі, усі професії потрібні.
5. Конституція України про права й обов'язки громадян.
6. Юність, обпалена війною.
7. Якими є права й обов'язки людини в демократичному суспільстві.
8. Свято до дня народження школи.
9. Значення музики, живопису, літератури в моральному вихованні особистості.
10. Ветерани Тростянецьчини – уособлення героїчної і трудової історії рідного краю.
11. Взаємозв'язок між товаришуванням, дружбою та коханням.
12. Краса і мода.
13. Батько і мати – два серця гарячих, що нам дають надію й тепло.
14. Думка колективу чи думка особистості.
15. Совість і самокритика.
16. Молодь, віра, мораль.
17. Сумщина – колыска партизанського руху.
18. Нехай земля квітує всюди.

Розподілимо тематику шкільної програми для 10 класу відповідно тематиці наскрізної лінії «Здоров'я і безпека».

Таблиця 2.3

Реалізація наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» у тематиці шкільної Програми виховання високоморальної свідомості особистості

Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека»	Тематика програми виховання високоморальної свідомості особистості (10 клас)
Активний і здоровий спосіб життя – запорука здоров'я людини	Самовдосконалення особистості та його роль у моральному становленні

	людини
Естетичне задоволення від «сродної» праці	Потреба в праці – життєва необхідність високоморальної особистості
Позитивні емоції – запорука здоров'я людини	Значення музики, живопису, літератури в моральному вихованні особистості
Позитивні емоції – запорука здоров'я людини	Взаємозв'язок між товаришуванням, дружбою та коханням.
Родинно-оздоровчі традиції українців	Батько і мати – два серця гарячих, що нам дають надію й тепло
Вчинок у житті людини. Наслідки вчинку	Думка колективу чи думка особистості
Родинно-оздоровчі традиції українців	Молодь, віра, мораль

Мета даної програми – сприяти поліпшенню громадянського виховання учнів, що є глибоко національним за змістом, має людину творчий характер. Тому текстовий матеріал із Програми виховання високоморальної свідомості особистості, на нашу думку, доцільно використовувати і на уроках з української мови.

Учителі української мови долучаються до заходів щодо реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека», які проходять в закладі. Робота з формування в учнів навичок здорового способу життя проводиться постійно. Так, у 2018 році заклад брав участь у Всеукраїнському проєкті «Healthy Schools»: Заради здорових і радісних школярів» і нагороджений дипломом за активну участь та популяризацію здорового способу життя. Учителі-

філологи писали з учнями диктанти, творчі роботи, пропагуючи переваги здорового способу життя.

Учні 10 класів є активними учасниками щорічного літературного конкурсу «Здорове життя – успіх життя», «Проба пера» (додаток Е). На базі закладу працює шкільне лісництво «Нескучанське», активними членами якого є учні 7-11 класів. Робота в лісгоспі, спілкування з природою не тільки зміцнює імунітет, формує навички здорового способу життя, а й приносить естетичну насолоду, надихає на творчість. Старшокласники беруть участь у Всеукраїнському конкурсі творчих робіт «Людина та ліс», що проводиться щорічно за ініціативи Державного підприємства лісового та земельного господарства.

Виходячи з означеного, педагогічний колектив створив модель випускника закладу (додаток Є). Щоб випускник став людиною соціальною, він має вже сьогодні брати безпосередню участь у житті суспільства, володіти життєвими компетентностями, що сприяють здоровому способу життя, збереженню фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я – свого та оточення.

2.4. Вправи і завдання - важливий компонент реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека».

Текстовий матеріал, вправи і завдання зорієнтовують учнів на активізацію пізнавальної діяльності, розвиток духовної сфери особистості, виховання патріотизму, формування естетичного бачення світу, морально-етичних переконань, мовних смаків і мовного чуття рідного слова.

Уважаємо, що виконання пізнавальних, тренувальних, творчих, пошуково-дослідницьких вправ і завдань підвищує грамотність, визначає рівень розвитку мовного чуття, критичного мислення, уміння коментувати слова відповідно до сфери і ситуації спілкування. Здобуті мовні знання і сформовані мовленнєві вміння забезпечать учням здатність ефективно

взаємодіяти і з окремими людьми, і з суспільством у цілому, створять міцну основу для безперервного розвитку, самоосвіти й самовдосконалення.

Вправи доцільно проєктувати з урахуванням *загальнодидактичних* (науковості, систематичності й послідовності, наступності, зв'язку теорії з практикою, доступності, наочності, проблемності, свідомості, особистісної орієнтації, культуровідповідності, креативності, активної пізнавальної діяльності, виховання на цінностях людини, цінностях держави, цінностях загальноетичних норм; соціального партнерства) та *специфічних* принципів: навчання синтаксису у взаємозв'язку з морфологією, лексикою, фонетикою, стилістикою, пунктуацією й інтонацією; навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення; принципу *текстотворчості й текстоцентризму*.

Важливі *інтерактивні* методи навчання (мозковий штурм, мозкова атака, дискусія з елементами ігрового моделювання), прийоми моделювання, трансформування, доповнення, конструювання, такі *форми* організації навчальної діяльності, як колективна, робота в групах, індивідуальна, а серед *засобів* навчання – підручник, дидактичний матеріал, посібник, тексти, індивідуальні картки, словники тощо. Для розвитку пізнавальної сфери школярів важливо використовувати творчі завдання (роздуми над афоризмами письменників, філософів, діалоги на різноманітні теми).

Нами спроектовано пізнавальні, пошуково-дослідницькі вправи і завдання (на розв'язання ситуацій зацікавленості, вибору, проблемно-пошукових), завдання – особистісно-орієнтовані ситуації: ситуація зацікавленості, що зумовлює виникнення мотивації до навчання, необхідності навчальних дій, уможлиблює набуття досвіду активної пізнавальної діяльності, осмислення цінності набутих особистісних знань, умінь і навичок.

1. Скласти сенкан із словами «здоров'я» і «безпека».

1. Здоров'я

1. Безпека

2. Міцне, загартоване.	2. Особиста, загальна.
3. Цінувати, зміцнювати, берегти.	3. Знати, вміти, застерегти.
4. У здоровому тілі – здоровий дух.	4. Безпечна поведінка – твоє здоров'я.
5. Життя.	5. Ніщо не загрожує.

2. Відомо, що, здоров'я – найбільша цінність не лише окремої людини, а й усього суспільства. Проте є чимало людей, зокрема й молодих, які, отримуючи певну тимчасову насолоду, самі шкодять своєму здоров'ю, уживаючи алкоголь, наркотики, палячи тютюн, та ще хизуються тим, що такі сучасні й цікаві для певних товариств.

То чи є здоров'я справді найвищою цінністю для людини? А як уважаєте ви? Які цінності, матеріальні чи духовні, переважають сьогодні в суспільстві? Яка ваша думка з приводу цього?

У старшокласників вже сформовані певні погляди на явища, події, ситуації. Вони можуть прогнозувати певні. Тому доцільне використання на уроках української мови технології критичного мислення.

3. Напишіть свої думки на викладені проблеми.

Відоме прислів'я, що погана дружба краща, ніж хороша війна. Однак ми можемо бачити, що якраз схильність до компромісу створює проблеми в житті як окремих людей, так і українського соціуму в цілому.

Викладіть Ваш погляд на проблему: Чи варто йти на конфлікт заради відстоювання своїх інтересів?

Поясніть настанови гідні поведінки інтелігентної людини, що дає І. Франко в поезії «Не високо мудруй» :

Не бажай ти умом

Понад світом кружить;

А скоріш завізьмись

В світі праведно жить.

4. Групова робота учнів.

Прочитати текст. Розробити тестові завдання до нього.

Дивовижний лікувальний вплив книг відомий здавна. Ще Нестор у лаврентіївському літописі (1037 р.) зазначав: «...книги є глибина, бо самі в печалі втішаємося». Відгомонам цього твердження стала фраза відомого київського бібліотекаря П. Должикова: «...кабінет для читання — аптека для душі». Можна було б обійтися без цих сентенцій, оскільки ми, самі того не підозрюючи, під час хвороби наближали одужання саме завдяки читанню. «читаючи, я почував себе здоровішим, сильнішим... Позбавлений книг, я став в'ялим, мене почала поборювати незнайома мені раніше забудькуватість», – писав у свій час М.Коцюбинський.

Не потребує доведення думка, що дуже часто пацієнту більше необхідна бесіда з лікарем, ніж ліки. Але набереться чимало випадків, коли «спілкування» з письмовим джерелом стає більш дієвим, ніж усна розмова. Наприклад, відомий професор І. Вельвовський лікував пацієнта від неврозу. Бесіди не давали ефекту, але оскільки лікар і хворий не могли якийсь час бачитися, між ними зав'язалося листування. Воно несподівано й викликало сильнішу дію, ніж усі попередні зустрічі. Так буває у людей, в яких зорове сприйняття більш розвинуте, ніж слухове. Друковане слово на них діє сильніше, ніж розмова. лікування читанням входить як одна з ланок в систему психотерапії.

Ще великий терапевт ХІХ ст. І.Дядьковський у своєму підручнику «Загальна терапія» (1836 р.) назвав читання одним із засобів медицини. Література впливає на організм по-різному. Серйозний художній твір збуджує розумову діяльність і пригнічує емоції та пристрасті, які дуже сильно впливають на функціонування внутрішніх органів. Під час читання розважальної літератури отримуємо зворотний ефект. Здавна говориться про цілющі властивості сміху, а значить і гумористичної літератури. Особливо цінними є сміх і радість, які приносять веселі книги хворим дітям.

Бібліотерапія ефективна в багатьох випадках, коли необхідний вплив на особистість хворого. Сьогодні активно порушуються питання про здорове

харчування, а про розумове і духовне «живлення» говорити якось не прийнято. Але оскільки надто гостра їжа може викликати порушення у травленні, то й захоплення негативною інформацією може призвести до сумних наслідків. Треба читати і прислухатися до себе: після якої літератури ми відчуваємо себе бадьорими і сповненими сил, яка пригнічує нас і вносить душевний дискомфорт. Можна порадитися у виборі літератури з психотерапевтом, щоб і справді читалося на здоров'я

Орієнтовні тестові завдання:

1. Про лікувальний вплив книг зазначав Нестор у літописі:

- А. Київському;
- Б. Лаврентіївському;
- В. Видубецькому;
- Г. Галицько-Волинському.

2. «...кабінет для читання — аптека для душі» — це вислів:

- А. І. Дядьковського;
- Б. І. Вельвовського;
- В. П. Должикова;
- Г. М. Коцюбинського.

4. Текст належить до:

- А. художнього стилю;
- Б. публіцистичного стилю;
- В. наукового стилі;
- Г. розмовного стилю.

Учні продовжують формулювання тестових питань у групах.

5. Вправа «Дослідження-відновлення».

Записати відновлений текст у зошит, вибираючи з наведених слів, що в дужках, найбільш удалий варіант.

Український народ – один (із, з) менших синів (у, в) сім'ї індоєвропейських народів. Ще його міфологія не розвинулась гаразд, як дуже

раннє християнство (у, в) Києві, дуже рання візантійська християнська просвіта захопила (і, й) спинула її (у, в) самому процесі розвитку, повернула духовне життя українського народу на іншу стежку. Але, не зважаючи на те, що християнські догмати (і, й) християнська мораль (уже, вже) (увійшли, ввійшли) (у, в) народне життя, ще (і, й) досі між народом не згинуло давнє поганство. Воно ще (і,й) досі держиться (у, в) житті народу, (у, в) обрядах (і, й) звичаях (у, в) колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях, (у, в) весняних іграх, (у, в) приказках, забобонах (і, й) ліках сільських знахарок.

6. Комунікативний практикум.

Прочитати текст, вставляючи, де потрібно, апостроф або м'який знак.

У різдв..яній обр..ядовості ритуальній вечер..і відводилося особливе місце, адже за народними уявленнями багата різноманітними стравами вечер..я зумовлювала такий же достаток упродовж року. Св..яткова трапеза передбачала приготування дванадцяти, дев..яти або с..єми страв, основними серед яких були ритуальна кут..я (каша із пшеничної крупи, заправлена медом та маком), узвар.. та всілякі вироби із хліба. Хоч і розпочиналася вона з християнської обр..ядовості (запалення свічки, обкур..ювання хати ладаном, читання молитви), проте зберігала виразну язичницьку основу — гадання, заклинання, магичні обрядодії. Ось лише один звичай — запрошувати на кут..ю мороза: набравши в ложку кут..і й підій..шовши до вікна, господар.. говорив: «Морозе, морозе, ходи до нас кут..і їсти, а коли не йдеш, то не йди й на жито, пшеницю і всяку пашницю.

Розкажіть, які традиції, пов'язані з народними святами збереглися у вашому селі чи місті. Викладіть у письмовій формі свої почуття, переживання, думки, викликані участю (або бажанням взяти участь) у виконанні певного обряду.

5. Систематизація й узагальнення знань. Вправи на практичне відпрацювання вмінь і навичок.

1. Переписати текст і вставити замість крапок потрібні букви, пояснити їх правопис.

ДОБРА ЩЕДРА ПІч ТВОЯ Традиційна вариста піч. Ця «добра щедра піч твоя», що пахла стравами, пече..им хлібом, пече..ими і сушеними яблуками і сухим насі..ям, зі..ям, корі..ям, як писав Олександр Довженко, поступово відходить в історію. Але людська пам'ять завжди повертатиме нас до доброго вогню у печі роди..ої хати, біля якого ми народжувалися і виростили. Вогонь, з допомогою якого готували їжу, зогрівались та захищались від звірів, ві..авна був у пошані. А вогнище в хаті — річ якнайбільш роди..а — і звідси метафора: роди..е вогнище. Роди..е вогнище відіграло велику роль у числе..их обрядах, народних вірува..ях, зв...чаях.

2. Записати слова. Пояснити, яке почуття виражає кожне з поданих слів і чим воно передається (значенням слова, суфіксами чи вживанням синонімами замість слова, що не має почуттєвих відтінків).

Радість, писака, злість, ніжність, милий, злий, брид кий, чутливий, рвонути, горе, мазюкати, спатоньки, голі вонька, лихий, чудовий, погань, чкурнути, чесонув по вулиці, уста, ректи, дудлити, зміюка, здоровань, волоцюга, оченята, песик, бандит, шпигун, ввічливість, білогвардієць, баньки (очі), гепнутись, вшкварити (або врізати) гопака.

3. У кожному прикметнику виділити суфікс (і де є префікс) і пояснити, якого відтінку (пестливості, здрібнілості, зменшення, збільшення, згрубілості, зневаги) він надає кожному прикметнику.

Чистісінький, широчезний, предобрий, білісінький, добрячий, злющий, губастий, довжелезний, синенький, ріднесенький, тонюсінький, жирнющий, погануватий, пре поганий, здоровенний, рукатий, злодійкуватий, холоднючий, старезний.

4. У кожному іменнику виділити суфікс і записати, якого відтінку (пестливості, здрібнілості, зменшення, збільшення, згрубілості, зневаги) він надає слову.

Батечко, мамуся, моренько, п'янюга, хлопчисько, дитисько, розбишака, здоров'ячко, синуля, жевжик, кур кульня, звірюга, здоровило, татусь, лобуряка, бовдур, губань, книжечка, вітрище, яворонько, окрайчик, батенько.

Уважаємо, що саме художній текст сприяє збагаченню словникового запасу учнів певними мовними одиницями. Тому уривки з художніх творів застосовуємо як матеріал для практичних вправ на уроках української мови. За приклад взято уривки з творів «Прибутні люди», «Білі вечори» та повість «...І настали жнива» Василя Захарченка, відомого прозаїка, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка. Вважаю, що ознайомлення учнів з творчістю письменника сприятиме збагаченню знань учнів не тільки з української літератури, а й історії. Письменник знайомить читача з подіями колективізації на селі, голодомору, здобуття незалежності нашою державою. На сторінках творів згадує про дружбу з Г.Тютюнником, В.Стусом, В.Дроздом, Є.Гуцалом.

Вважаємо, що підібрані тексти з художньої літератури розвивають мовленнєві навички в учнів, виховують національну ідентичність, любов до природи, естетичні смаки; сприяють реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека», відповідають змісту програми «Українська мова» (10 клас, профільне навчання). Отже, тексти, представлені в дослідженні, можна використати на уроках української мови при написанні вибіркового, контрольних диктантів, аналізі синтаксичних конструкцій (додаток Є).

Висновки до розділу 2

Проаналізовані нами наукові джерела, шкільні програми і підручники, проведене діагностичне дослідження, зразки текстів художньої літератури дають підстави виокремити вправи і завдання, які доцільно використовувати з метою реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека».

Аналіз підручників «Українська мова» для 10 класу(профільне навчання і рівень стандарту) дозволив зробити висновки про реалізацію наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» в процесі навчання української мови на прикладі текстів, вправ. Найчастіше зустрічаються тексти про здоровий спосіб життя, духовні цінності людини, значення гумору та позитивних емоцій для людини, коли вона почувається здоровою. Тексти, наведені в підручниках «Українська мова» (10 клас), розповідають про національну культуру українського народу, зосереджують увагу на цінностях і нормах соціальної поведінки. Провідним у наведених текстах є розвиток духовної сфери особистості.

Учні старшої школи на прикладі вправ і завдань, творчих проєктів визначають особливості мовної особистості українця; характеризують мовні особливості, відображені в українській культурі; досліджують етноестетику мови родинних виховних традицій; аналізують та узагальнюють мовні явища. Виконують дослідницькі роботи з дослідження культури рідного краю.

Ефективність проведення годин спілкування за наскрізною лінією «Здоров'я і безпека» із Програми виховання високоморальної свідомості особистості визначено тим, наскільки цінними та бажаними в колективі учнів є доброта, чуйність, чи вміють вони проявити піклування про оточуючих близьких; наскільки сміливо і рішуче виступають проти недоліків, несправедливості, грубості.

Письмові роботи учнів, участь у проєктах, творчих конкурсах свідчать, що старшокласники мають не тільки необхідний рівень знань, володіють мовленнєвими навичками, а й належним чином підготовлені до взаємодії з соціальним середовищем, адаптації та успішної реалізації в подальшому житті.

Опитування засвідчили: у процесі соціалізації в контексті прищеплення навичок здорового способу життя важливим є не тільки зміст програм чи

підручників, а й атмосфера у школі, характер взаємин між учнями та вчителями.

Упровадження в освітній процес проекту «Школа здорового харчування» забезпечує формування в учнів правильного розуміння здорового способу життя та формування потреб здорового харчування.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу нормативних та наукових джерел, з урахуванням вимог шкільної програми з української мови в 10 класах з'ясовано сутність наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» в об'єктиві вимог концепції «Нова українська школа» як здатність учнів через вправи, завдання засвоювати поняття «здоров'я» і «безпеки», розуміти зміст текстів й аналізувати їх, критично ставитися до отриманої інформації, розуміти орфограми наявні в тексті, особливості стилю. Виконання таких вправ передбачає між предметну взаємодію.

2. Проведений аналіз змісту навчально-методичного забезпечення з української мови для учнів 10 класів із реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» засвідчив, що підручники «Українська мова» (рівень стандарту і профільний рівень) загалом містять джерельну базу для засвоєння знань про українську мову як духовне багатство українського народу, скарбницю культурних надбань нації та людства, культурні й духовні цінності українського народу, родинні традиції. Водночас аналіз засвідчує недостатню кількість вправ із реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека» в підручнику «Українська мова» для 10 класу (автор О.Авраменко). Не представлено в підручниках «Українська мова» для 10 класу тексти про шкідливі звички, інтернет-залежність, безпечну поведінку, кібербезпеку, булінг.

3. Обґрунтовано доцільність вправ і завдань із реалізації наскрізної лінії «Здоров'я і безпека». Розроблені вправи і завдання спрямовані на оволодіння уміннями самостійної роботи з текстами різних типів, стилів та жанрів, у тому числі з текстами, які сприяють гармонізації психоемоційного стану, логічно обґрунтовувати позицію, дискутувати, поглиблювати цілісне уявлення про мову, реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, попереджувати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; конструктивно керувати емоціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф.С. Духовна сінергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 192 с.
2. Бібік Н.М. Нова українська школа: Порадник для вчителя. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
2. Безноса А.П. Етнолінгвістичні засади формування етикетного мовлення учнів основної школи. *Проблеми сучасної філології* :зб.наук. пр.Полтава:Освіта, 2009.Вип.2.С.4-8.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. Вибр.наук.пр. У двох т.Чернівці: Букрек, 2015.Т.3. С.640.
4. Богдан С.П. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 478 с.
5. Словник синонімів та антонімів сучасної української мови. 5-11-й класи/ [упоряд. О.Ю.Богданова, М.В.Коновалова]. Харків: Вид.група «Основа», 2019.159 с.
6. Бондаренко Н.В, Косянчук С.В. Розвиток життєвих компетентностей старшокласників засобами підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника*: зб.наук.пр. Київ, 2018.Вип. 21. С. 44.-56.
7. Бондарчук Л.М. Методику підказує текст: посібн. для студ. філол.ф-тів.Тернопіль: Мальва. - ОСО, 2001. 160 с.
8. Вашуленко М.С. Нова українська школа : методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч-метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 192 с.
9. Вихрущ А.В., Руденко М.І., Драч І.Д. Концепт здоров'я в сучасній науці. *Актуальні питання гуманітарних наук*: зб.міжвуз.наук. пр. Дрогобич: ДПУ ім.І.Франка, 2020.Вип. 29. Т. 1. С. 55-63.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ [упор. з дод. влас. мат. Б.Грінченко] Т.4. Київ: Вид-во Академія наук України, 1958.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Бусел]. Київ- Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
12. Воропай О.І. Звичаї нашого народу. Київ: Оберіг, 1991. 440 с.
13. Голобородько Є., Голобородько К., Павлик О., Мунтян В., Бондаренко І./ Усі уроки української мови. 10 клас. I семестр. Нова програма – Х.: Вид. група «Основа», 2018. – 159, [1]с. – (Серія «Усі уроки»).
14. Голобородько Є. Усі уроки української мови в 10 класі. Академічний рівень / Є.Голобородько, К.Голобородько, О.Павлик, Ю.Мельничук, І.Бондаренко. – Х.: Вид. група «Основа», 2010. – 329 [7] с. (Серія «12-річна школа»).
15. Голуб Н. Інтерактивні методи у навчанні риторики майбутніх учителів/ Н.Голуб// Українська мова і література в школі. – 2009, № 2. – с. 36-43.
16. Голуб Н. Методичні рекомендації щодо навчання української мови в умовах компетентнісного підходу/ Н.Голуб. Дивослово. – 2013. – № 9, с.12-19.
17. Гончарук О. Формування здоров'язбережних компетентностей учнів через запровадження здоров'язбережувальних технологій // Основи здоров'я. – 2019. – № 6. – с. 2-11.
18. Горошкіна О. Формування предметної компетентності учнів ліцею на уроках української мови: практичний аспект // Рідна школа, 2020. – № 1. – с. 9.
19. Горошкіна О. Гармонійний розвиток особистості школяра засобами української мови крізь призму педагогічних досліджень// Українська мова і література в школі. 2019. – № 3. – с. 2-9.
20. Горошкіна О. Робота з текстом на уроках української мови і компетентнісний вимір // Українська мова і література в школі. 2019. – № 6. – с.2-5.

- 21.Гудзик И. Компетентностно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения): [монография] / И. Гудзик. – Чернівці: Букрек, 2007. – 496 с.
- 22.Григорьева Т. Путь формирования здоровья школьников младшего возраста. – М.: – Знание, 1990. – с. 37.
- 23.Данілюк І., Шишковець С. Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості//Збірник наукових праць інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблема впливу етнолінгвістичної ідентичності на психологічне благополуччя та здоров'я особистості.–с. 25-32.
- 24.Державний стандарт базової середньої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898).
25. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Ред .кол. О.С.Мельничук (головний ред.) – К.: Наук. думка,-1985.Т. 2: Д - Коці / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
- 26.Етимологічний словник української мови. В 7 т.- Ред. кол. О.Мельничук, І.Білодід та інш.АНУРСР. Ін-т мовозн. Ім.. О.Потебні – К.: наук.думка, 1982. -632 с.
- 27.Этимологический словарь русского языка. М.Фасмер.4-е издание: 2006.
- 28.Забашта Л. Узагальнення й систематизація знань з української мови, 10 клас: [посібн. для вчителя (з досвіду роботи)] / Забашта Л. – К.: Освіта, 1991. – 160 с.
- 29.Закон України «Про освіту». 2017.
- 30.Закон України «Про повну загальну середню освіту». 2020.
- 31.Закон України від 19.11.1992 р. № 2801 – XII. Основи законодавства України про охорону здоров'я/ розд. II, ст. 6 (г).
- 32.Захарченко В. Прибутні люди: Романи. Повість/ – К.: Грамота, 2007. – 656 с.

- 34.Збірник (електронна версія). Міністерство охорони здоров'я України Державний заклад «Центр медичної статистики МОЗ України». Стан здоров'я дітей з 6-17 років (включно). 2019.
35. Єрмоленко С. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор; за ред. С. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
36. Єрмоленко С. Методика навчання лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності/ Наук. вісник Мелітопольського держ. педаг. універ. Серія: Педагогіка. 2016. №2 (17). С. 103–109
37. Караман С. Інтерв'ю // Українська мова і література в школі. 2020. – № 3. – с. 44-46.
38. Керебко Ю. Вплив інтернет-залежності на особистість підлітків // Теорія і практика сучасної психології. – 2018, № 3. – с. 190-193.
39. Квак Л. Здоров'язберезувальні технології в освітньому процесі// Психолог. 2020. – № 6. – с.56-64.
- 40.Коваль А.Пригоди слова: Науково-популярне видання. – К.: Рад. шк., 1985. – 213 с.
41. Конституція України (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року).
42. Концепція «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – К., 2017. – 35 с.
43. Коменський Я. Избран. педагог. сочин.: в 2-х т. // Я.Коменский. – М.: Педагогика, 1982. – т.1. – 656 с.
44. Компетентнісні підходи в навчанні української мови у 10-12 класах середньої школи (українська філологія) // Л.Мацько, О.Семенов // Мовне обличчя міста Черкаси-2007: матеріали науково-практичної конференції, 9 листоп. 2007 р. // Редкол.: Л.Мацько (відп. ред.) та ін. – Брама-Україна, 2008.

- Лисенко Л. Лінгвокультурні концепти arbeit, Sparsamkeit, geld як медіатори ментальної ідентичності німців // Мова і культура. 2019. Вип. 22. Т. IV. с. 208-213.
44. Леонтьев А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избр. психол. тр. / А. Леонтьев. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 447 с.
45. Леонтьев А. Общее понятие о деятельности / А.Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974. – С. 5–20
46. Малащенко М. Тиждень основ здоров'я // Вид. група «Основа», 2013. – 135 с.
47. Малоголова О. Інтернет-залежність та її вплив на підлітків // Актуальні проблеми психології. Т.1. Вип. 54. – с. 89-94.
48. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: монографія / Л.Мамчур. – Умань: Видавець «Сочінський», 2012. – 448 с.
49. Мамчур Л. Реалізація компетентнісного підходу у процесі навчання української мови / Л.І.Мамчур // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: реалії і перспективи» (25–26 жовтня 2018 р.) [Електронний ресурс] / За заг. ред. І.В.Гайдаєнко; упор. Т.Г.Окуневич – 2018. – 249 с. – с.112-115
50. Мартінек С. Концептосфера здоров'я в українській мовній картині світу // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2019. – Вип. 70. с. 234-247.
51. Марушкевич А. Можливості впливу сучасної сім'ї на зміцнення здоров'я дітей та молоді // Вісник Запоріз. нац. універс. № 2 (13), 2010. – с.78-81.

- 52.Л.Мацько, О.Мацько. Роль жінки в мовному вихованні / Етнічна історія народів Європи. Випуск 7, с.6-9.
- 53.Мацько Л., Кравець Л. Культура української фахової мови: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с. (Альма-матер).
- 54.Метельова Т. Культурні цінності. Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис. 2002. – с. 316.
- 55.Методичний посібник «Хрестоматія громадянського виховання», 10-11 класи (згідно шкільної програми виховання високоморальної свідомості особистості). Розроблений творчою групою Тростянецької СШ I-III ступенів № 2.
- 56.Навчальна програма з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 5-9 класи. (Затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804).
- 57.Наколонко І. Концепт здоров'я та здорового способу життя у культурі й ментальності українців до індустріального аграрного суспільства// Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2016. Вип. 11. – с. 112-125.
- 58.Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі (схвалено Указом Президента України від 25.05.2020 № 195/2020).
- 59.Огієнко Іван (митрополит Іларион). Рідна мова // І.Огієнко; упор. автор передм. та комент. М.Тимошик. – К. Наша культура і наука, 2010. – 136 с.
- 60.Онопрієнко О. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті / О. Онопрієнко // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 32–37.

61. Основи здоров'я: Підручник для 9-го кл. загальноосв. навч. закл. / І.Бех, Т.Воронцова, В.Пономаренко, С.Страшко – К.: Видавництво «Алатон», 2017. – 224 с.
62. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України.
63. Оржеховська В. Духовність і здоров'я. навч. посіб./ В.Оржеховська. – Черкаси: ПП Чабаненко Ю., 2007. – 216 с.
64. Пентилюк М. Інтерв'ю // Українська мова і література в школі. – 2019. – № 6. – с. 35-39.
65. Пентилюк М.І. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки/ М.І.Пентилюк// Зб. Наук. Праць Уманського держ.педагог.університету імені П.Тичини. – Умань: ФОП Жовтий ОО. – 2014. – С.290-297.
66. Печенікова Л. Концепт здоров'я в системі мови (на матеріалі українських фразеологізмів) // Лінгвістичні дослідження: збірн. науков. праць ХНПУ ім.Г.Сковороди. – 2011. – Вип. 31. – с.10-13.
67. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. Рідна школа. – 2005. – № 1. – с. 64-69. – 2008. № 3. – с. 5-7.
68. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. метод. посіб./ О.Пометун, Л.Пироженко. За ред. О.Пометун – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
69. Приходько А. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с.
70. Програма факультативних занять «Здорове харчування українців» 3-4 кл. (розроблена творчою групою Тростянецької СШ І-ІІІ ст. № 2).
71. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2004. – 559 с.
72. Садкіна В. Здоров'я і безпека. – Х.: Вид. група «Основа», 2018. – 175 с.

- 73.Симоненко Т. Типологія навчальних текстів у структурі сучасної рідної мови // Т.Симоненко. // Укр. мова і літер. в шк. – 2006, № 2. – с. 50-53.
- 74.Семенов О. Родинні традиції у проєкції лінгвокультурного аналізу// Освіта Сумщини. – 2011. – № 2. – с. 54.
- 75.Семенов О. Етноестетика мови української родини // О.Семенов// Естетика і етика педаг. дії: збірн. Праць / Інститут педаг. Осв. і осв. доросл. НАПНУ Країни, – 2015. – Вип. 12. – с. 48-57.
- 76.Семенов О. Українська мова. 10 клас. змістова лінія: «Громадянська відповідальність»:навч.-метод. посіб. / О. Семенов. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. – 325 с.
- 77.Скуратівський В. Вінець./ В.Скуратівський. – К.: УСГА, 1994. – 240 с.
- 78.Словник фразеологізмів та сталих виразів сучасної української мови. 5-11-й класи/ упорядкування О.Богданова, М.Коновалова – Х.: Вид. група «Основа», 2019.-172 с.
- 79.Смирнов Н. Здоровьесберегающие образовательные технологиии психология здоров'я в школе. /Н.Смирнов//М.: АРКТИ. – 2005. – 320 с.
- 80.Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка:навч.посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
- 81.Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. – К.: Вид. Радянська школа, 1977. – т. 3. 659 с.
- 82.Українська мова: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням укр. мовою: профіл. рівень / М.Плющ, В.Тихоша, С.Караман, О.Караман. – Харків: Сиція, 2012. – 416 с.
- 83.Українська мова (профільний рівень): підруч. Для 10 кл. закл. Загал. Серед.освіти/С.Караман, О.Горошкіна, О.Караман, Л.Попова. –Харків: Вид-во «Ранок», 2018. – 272 с.
- 84.Українська мова: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл./ В.Заболотний, О.Заболотний. – Київ: Генеза, 2017. – 272 с.

- 85.Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл.закл.загальн. середн. освіти/О. Авраменко. – К.: Грамота, 2018. – 208 с.
- 86.Українська мова. 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх закладів. Філологічний напрям, профіль-українська філологія. Автор. кол. Мацько Л., Груба Т., Семеног О., Симоненко Т. – 2017.
- 87.Українська мова. 5-11 класи:навчальні програми, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти / Укладач О. Котусенко. – Харків: Вид-во «Ранок», 2019. – 192 с.
- 88.Феофілова Г. Українська мова. Наскрізнi лiнii в дидактичних матерiалах. – Х.: ВГ «Основа», 2018. – 206 с.
- 89.Федько О. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці// Державне управління: удосконалення та розвиток. 2009. № 4. – 312 с.
- 90.Цюпа І. Василь Сухомлинський. Добротворець. – К.: Вид. ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1973. – 334 с.
- 91.Челах Г., Адаменко В. Збірник диктантів валеологічного змісту. – Донецьк: Каштан, 2008. Здоров'язберігаючі технології у навчальних закладах/ упоряд. О.Колонькова, О.Литовченко. – К.: Шкільний світ, 2008.
- 92.Шкода М. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу: БАО, 2016. – 544 с.
- 93.Ященко Л. Здоров'я дітей-багатство нації // Б-ка журн.»Початкове навчання та виховання».-Вип.1(133). – Х.: Вид. група «Основа», 2015. – 126 с.

Додаток А**Анкета для учнів
«Здоров'я та безпека»**

1. Які асоціації у Вас викликає слово «здоров'я»?
2. Які асоціації у Вас викликає слово «безпека»?
 - А. стан захищеності інтересів;
 - Б. специфічна діяльність з виявлення та нейтралізації небезпек;
 - В. стан діяльності, що сприяє збереженню і успішному функціонуванню суб'єкта.
3. Здоров'я – це...
 - А. коли у вас нічого не болить;
 - Б. стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби.
4. Здоровий спосіб життя – це...
 - А. дотримання розпорядку дня;
 - Б. заняття фізичною культурою та спортом;
 - В. споживання корисної їжі.
5. Як Ви оцінюєте стан свого здоров'я?
 - А. гарний;
 - Б. задовільний;
 - В. поганий;
 - Г. важко відповісти.

6. Складові здоров'я -...
- А. соціальна;
 - Б. фізична;
 - В. духовна;
 - Г. психічна.
7. Що Ви робите, щоб зберегти своє здоров'я?
- А. займаюся спортом;
 - Б. дотримуюся режиму дня;
 - В. проводжу тривалий час за комп'ютером;
 - Г. гуляю на свіжому повітрі.
8. Складові здорового способу життя –це...
- А. раціональне харчування;
 - Б. розумне чергування праці і відпочинку;
 - В. шкідливі звички;
 - Г. особиста гігієна.
9. Здебільшого у свій вільний час ти -
- А. ходиш на додаткові заняття;
 - Б. займаєшся спортом;
 - В. нічого не робиш;
 - Г. проводиш час в колі друзів на свіжому повітрі.
10. Як у вашій родині дотримуються правил здоров'я та безпеки?
11. Які традиції українців щодо дотримання правил здорового способу життя ти знаєш?

12. Чи є у тебе мобільний телефон?
13. Чи є у тебе комп'ютер, підключений до мережі Інтернет?
14. Скільки часу в день ти витрачаєш на користування гаджетами?
15. Що таке Інтернет-залежність?
16. Які особливості стилю Інтернет-спілкування ти знаєш?
17. Чи писали ви на уроках української мови диктанти про безпечну поведінку?
18. Напишіть, які ви знаєте вислови про здоров'я.

Ода борщу

О Борще! Поряд із козаками й кобзарями, калиною й батьківською хатою, ти так тісно вплетений у культурне надбання нашої нації. Ну хто ж, говорячи про Україну, насмілиться не згадати тебе? Запашний, апетитний, неймовірно смачний, ти такий різний усюди: у кожному регіоні, у будь-якої господині. Здавалося б, усе просто: буряк, картопля, капуста, трохи моркви та цибулі, томатна паста, шматочок м'яса... Але ж звідкись-таки беруться сотні рецептів і тисячі смаків, з'являється й душевність маминої страви, і особлива атмосфера сімейного обіду.

Думаю про тебе, і одразу бачу бабусину хату, глибоку тарілку з паром над нею, декілька скибок чорного свіжоспеченого хліба, нарізане сало з часником та аромат свіжого борщу. Питала у бабусі, як же вона готувала тебе таким смачним, а вона завжди лиш відказувала: “З любов'ю...” І це дійсно так: та любов, повага, традиція, що вкладаються у твоє приготування, і дають цей неповторний смак. І як пояснити тебе, борще, тим, хто тебе не разу не куштував, тим, хто не знайомий з Україною? Не можу сказати “суп з буряками”, ні “український суп”, бо ти ж і символ нашої національної гостинності, і величезна частина культури, і смачна страва, яку варто спробувати, будучи на українській землі. Тебе недарма шанує кожен українець. А скільки приказок, народних висловів, загадок складено про тебе!

Ти, борще, окраса української кухні, гордість хазяйки, міць родини, прояв національної культури, що не відходить в минуле. Для мене ти - нагадування, що в мене є дім та родина, що де б у світі я не була, завжди буду українкою. Ти виражаєш національний характер: простий за інгредієнтами, яскравий за смаком, емоційний через часник та цибулю, різний, але єднаючий. О борще, навпевно, ти і є смаком України!

Мунтяну Анастасія, 10-Б клас

День Подяки

Перша подорож до іншого штату. Життя у чотирьох різних будинках. Зустріч з декількома десятками людей, з якими я не пов'язана кров'ю, але яких вважаю родиною. І, звісно, їжа - дуже багато їжі! Усі ці речі сталися протягом трьох днів, на які розтягнувся для мене День Подяки - незнайоме для нашої культури свято, частиною якого мені пощастило стати, будучи студенткою за обміном у Сполучених Штатах.

Святкування Дня Подяки бере свій початок із 17 сторіччя, коли перші англійські колоністи Північної Америки, що страждали від голоду та холоду, отримали настанови від тутешніх жителів про виживання та оброблення землі. Уже за рік вони отримали щедрий врожай та влаштували бенкет для висловлення своєї подяки Богу та індіанцям, започаткувавши традицію Дня Подяки. Страви, що подавалися тоді, і досі є частиною осіннього святкування американських та канадських родин: гарбузовий пиріг, солодка картопля та, звичайно, усесвітньо відома індичка.

Мій День Подяки зовсім не про індичку чи про історію. Уявіть собі: велика гомінка вітальня, заповнена людьми, що ведуть розмови, сміються, радіють зустрічі одне з одним, грають в ігри, бавляться з дітьми. Стіл, сповнений різноманітних страв, включно з такою відомою індичкою. Так багато зустрічей, спілкування, доброзичливості. Ось якою є родина : великою, особливою, гомінкою. Із різних міст і штатів, не важливо, зайнятих чи вільних, День Подяки зібрав людей під одним дахом.

Вони, можливо, спілкуються у своїх колах: деякі хазяйки та хазяїни пораються на кухні, група чоловіків обговорюють щось поруч з каміном, група більш молодих людей веселяться, граючи в настільну гру. Тим не менш, я ніби бачу тонкі ниточки, що поєднують абсолютно кожного у цьому домі. "Родина", - думаю я, і так приємно дивуюся, бачачи ниточки, що торкаються й мене: можливо, я ні для кого не донька, не сестра, не онучка тут, але я - все ж частина цієї сім'ї, і доброзичливість та любов цих людей сягають і мого серця.

Аж ось хтось встає і виголошує промову про цінність вдячності за життя, і кожен по черзі висловлює свою подяку за певні речі. Різке розуміння

поглинає мене: є ж безліч, здавалося б, незначних речей, за які я так вдячна, які роблять мене щасливою. Так, я була вдячна за їжу, що була на столі. Я була вдячна за те кумедне кошеля, що лежало на моїх колінах того вечора. Я була вдячна своїй прийомній родині - людям, що дозволили мені, незнайомці з іншого континенту, "влитися" в їх сім'ю на цілий рік. Я була вдячна кожному члену моєї величезної, як виявилось, родини, що дали мені відчуття себе її частиною, побачити єдність, зрозуміти цінність сімейних зв'язків. Я була вдячна за кожну випадковість, що мали статися у світі, що привели мене до саме тієї родини та того столу у той вечір. Родина і вдячність - цим був мій День Подяки. Такий різний для кожного, він став неповторним для мене.

Мунтяну Анастасія, 10-Б клас

Приклади текстів із шкільної хрестоматії громадянського виховання

Спортивна гордість нашого краю

Розпочнемо ми свою оповідь із екскурсу в минуле. Адже саме в ХХ столітті наш земляк В.П.Куц прославив Тростянецьчину в усьому світі, здобувши всесвітнє визнання блискучими перемогами на 16-х олімпійських іграх у Мельбурні. У листопаді 1956 року він став олімпійським чемпіоном і водночас світовим чемпіоном, спершу на головній дистанції в 1000 метрів, а потім і в забігу на 5000 метрів.

1. Списати текст, числівники записати словами.
2. Напишіть, якими видами спорту ви займаєтеся.

Шоколадна фабрика України: минуле, сьогодення, майбутнє

Майстри Тростянецької шоколадної фабрики «Україна», яка входить до складу ЗАТ «Крафт Фудз Україна», презентували найбільшу в світі шоколадну плитку «Корона» вагою 3 тонни 220 кг. Довжина цієї плитки 4 метри, ширина 2 метри, а висота 0,5 метрів.

На сьогодні вага найбільшої шоколадної плитки, яку внесено до книги рекордів Гіннеса у 2000 році, менша на 940 кг і становить лише 2, 28 тонн . Рекорд тростянецької плитки «Корона» було встановлено в Києві, В Українському домі 19 січня 2006 року і внесено до Книги рекордів України.

1. Запишіть числівники словами.
2. Провідмініяйте письмово числівник 940.3.
3. Складіть похвальне слово каві.

Значення музики, живопису й літератури

в моральному вихованні особистості

Споконвіку шанують на тростянецькій землі хліб на столі, рушник на стіні, мамину пісню, криницю з чистою джерельною водою. Джерела – то нестримні витoki підземних вод, що живлять ріки та озера. Таким життєвим джерелом творчого натхнення став наш рідний край для тих, хто поетичним словом оспівував землю своїх батьків, її природу, сиву давнину та сьогодення.

Прозвучала пісня «Наш Тростянець», яка стала гімном нашого міста. Автор її Леонід Татаренко – український поет, лауреат премії імені Миколи Островського, автор численних збірок, серед яких «Кетяги горобини», «Боромля», «Чотири Ганни». Збірка його пісень містить понад 100 поетичних творів, покладених на музику. Пісні поета виконують зірки української естради: Олександр Василенко, Алла Кудлай, Микола Гнатюк, Віталій Білоножко.

1. До якого стилю належить текст?
2. Складіть свій текст на тему: «Співуча тростянецька земля».

Уроки, що дала школа на все життя

Школа № 2 – криниця духовних цінностей. Друга школа завжди прийде на допомогу учням, які потребують знань та розвитку. У школі навчаються тільки ті учні, батьки яких бажають, щоб їхні діти були організованими та дисциплінованими, розвинуті фізично, морально-психологічно, духовно та мали міцні зв'язки. Щорічно учні другої школи відвідують її вперше, і в кінці навчального року покидають її зі сльозами на очах. Кожен учень розуміє, які прекрасні хвилини він переживав у теплій, привітній школі, яку називаємо «другою домівкою».

1. Визначте стильові особливості тексту.
2. Які тобі дала уроки школа?

ПРОГРАМА**з виховання високоморальної свідомості особистості**10 клас

1. Яким я уявляю майбутнє України
2. Самовдосконалення особистості та його роль у моральному становленні людини
3. Потреба в праці – життєва необхідність високоморальної особистості
4. Єдність матеріальних і духовних потреб як прояв високої моральності особистості
5. Конституція України про права й обов'язки громадян
6. Гордість школи – її випускники
7. Мої громадські обов'язки
8. Естетика праці й побуту
9. Значення музики, живопису і літератури в моральному вихованні особистості
10. Досягнення тростянчан у соціальній сфері
11. Взаємозв'язок між товаришуванням, дружбою та коханням
12. Краса і мода
13. “Батько і мати – два серця гарячих, що нам дають надію і тепло”
14. Думка колективу чи думка особистості
15. Совість і самокритика
16. Молодь, віра, мораль
17. Молодь і армія
18. Земля – наш спільний дім

11 клас

1. Любов до Батьківщини – основна риса високоморальної особистості
 2. Етапи розвитку школи – частина історії твоєї малої Батьківщини
 3. Суспільна думка колективу – регулятор поведінки високоморальної особистості
 4. Життєві плани і мораль особистості
 5. Моральні переконання і самосвідомість
 6. Обов'язок і відповідальність – складові частини життєвої позиції високоморальної особистості
 7. Мої громадські обов'язки

 8. Кращі випускники школи різних поколінь – взірець для наслідування
 9. Закоханість і кохання
 10. Морально-психологічні, юридичні основи і соціальні функції сім'ї в Україні
 11. Одяг і стиль поведінки
 12. Егоїзм і альтруїзм
 13. Руки матінки моєї
 14. Базові підприємства як твоє трудове майбутнє після закінчення школи
 15. Мій життєвий вибір
 16. Ті, хто удостоєний високого звання “Заслужений працівник України”.
 17. Бути сучасним. Що це означає?
 18. Добра людина. Навіщо бути добрим?
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. – К., 1976.

Додаток Е

Здорове життя – успіх буття

Усім з давних-давен відомо,
Що здоров'я – своєрідний золотий запас,
І щоб його не спростувати марно,
Повинні берегти його ми кожен час.
Поводитися гарно, усміхатись,
Бо усмішки подовжують життя.
Робити гарні вчинки й не сперечатись,
Бо це основа нашого суспільного буття.
Прогнати всі шкідливі звички –
Вони здоров'ю вороги,
Бо тільки здорова, щаслива людина
Набуває успіху в житті.
Вранці завжди загортайся,
Водой холодною вмивайся.
Будеш ти тоді здоровий
Й виглядатимеш чудово.
Кожна людина знати повинна,
Здоров'я – найважливіше у житті.
І це була б твоя провина
Не зберегти його в бутті.

Бутко Катерина

Додаток Є

Із творів В.Захарченка «Прибутні люди», «Білі вечори», «...І настали жнива»

1. Першою прокидалася в хаті баба. Вона шаруділа в темряві, потім світила каганчик десь на карнизі комина, вмивалася, ставала на молитву. Баба довго шепотілася з Богом, хрестилась на образи, і велика її тінь також хрестилась на стіні й навіть на стелі. За бабою вставала мати, і вони в дві пари рук заходжувалися коло сніданку. Не скоро по тому зачинав ворухитися дід Йосип на своїй лежанці, зі стогоном, покректуванням зводився, прокашлювався, розчісував п'ятірнею хащі чорної із сивиною по краях борода. Він, як і баба Явдоха, щодень ставав на молитву, але показував її не пошепки, а бубонів собі під ніс так, що його гарячі слова міг розібрати не тільки Бог, а й кожен, хто прислухається в хаті.

Прочитайте текст. Про які традиції в українських родинах він розповідає? Напишіть 5-6 речень про традиції у вашій сім'ї.

2. У суботу баба і мати пекли паски, фарбували крашанки, варили холодець, і в хаті густо пахло святом. На столі, мов святі церкви, величаво світилися високі жовтаво-білі паски. Їхні шишकाсті верхи були припорошені інеєм ванільного цукру, оздоблені зеленими, синіми, жовтими пшонинками.

Великдень осяяв їхню хату золотим сонцем з причілкового вікна. Раннє сонце грало в хвилях Росі, і від тих хвиль дрібно бігли ясні зайчики по білій стелі й стінах хати. Ряхтіли срібні ікони на покуті, світився образ Миколи-угодника на чільній стіні. За столом сиділи прибрані у святешне всі шестеро дітей Петрівної Оляни, дід Йосип і баба Явдоха. Вони щойно помолилися Богу й тепер розговлялися свяченою паскою, і свяченою ковбасою, і свяченими крашанками. А ще їли пироги з капустою, з підсолодженою квасолею і холодець.

Яке свято зображує автор? Визначте стильові особливості тексту. Які вам відомі традиції святкування?

3. Рано чи пізно обов'язково наставала весна і мене випускали на волю. Який же робився просторий світ, яке високе-височенне стояло небо без кінця-краю. Господи, біжи, куди хоч, аж поки втомляться ноги. Оглянешся, а хата ще поруч. Біжи й ще...Я виносився на толоку, збігав у балку, видирався на шпиль, ще спускався в балку. Балка була синя й фіолетова вся. То цвіли хрусканчики й проліски. Хрусканчики – це ряст по-нашому, по-полтавському. Називають його так, бо відірвана від суцвіття квіточка гарно так хрускала, лопаючись, коли нею вдарити себе чи когось по лобі. Скоро в мене вже щемів увесь лоб од тих хрусканчиків.

Найбільше я любив у перші дні волі бродити по толоковій цілині й дивитися на перші зелені листочки, кругленькі, із зубчиками, і довгастенькі, що пробивалися крізь торішню сіру траву, притолочену ще снігом, який недавно зійшов. Чогось мене хвилювали ті листочки. Потім, серед літа, я їх уже не бачив, вони десь губилися серед зеленого буяння толоки.

Прочитайте. Визначте тип і стиль мовлення тексту. Чи є в тексті повтор тих самих слів чи спільнокореневих слів? Спробуйте замінити повтори синонімами. Як це впливає на зміст?

4. Надто ж гарні були стежки через житнє або пшеничне поле. Ідеш такою стежкою, а обабіч стоїть густим лісом жито, схиляє до тебе з блакиті довгі колоски, до яких, щоб тобі дістати, треба звести руку вгору. Ідеш тією стежкою, вгорі тобі сонце, обіруч серед хлібних стебел сині волошки і жовті, рожеві зозулинні черевички. Пахне зелом, майбутнім хлібом, гарячою пилючкою від стежки. Увійдеш у таку стежку і сам ти самісінький на всьому світі, збіжжя гострою стіною відтинає од тебе звуки хутора, і тебе обіймає глуха тиша, мов спокійна глибока вода. Тільки коли-не-коли джміль прогуде

над головою, наче пробубонить хтось сердитий спросоння, та ще проклекоче в небі літак, мирний, як лелека.

І досі мене хвилюють стежки. Щось є в них магічне, чимсь вони притягують. Може, тим, що на них ти самотній і водночас упевнений, що стежка обов'язково приведе до людей. Оце порубіжжя між самотністю і неодмінним чиймсь товариством, що розіб'є твою самотність, мабуть, і хвилює завжди. І звичайно ж, спомин про ті, дитячі стежки.

Знайдіть в тексті авторський неологізм. Поясніть його словотвір і лексичне значення, користуючись словниками. Із чим асоціюються стежки у автора?

5. І приходило молоде літо з ясними небесами, з летючими грозами, із запаморочливим духом трав. Ти вже на вольній-волі, в степу, на пастівнику чи дома на городі, в садку, у тебе під ногами тепла земля, над твоєю головою безмежне небо, розбілене, роззолочене, розрожевлене найхимернішими замками з повітря й легких літніх хмар, і ти вдивляєшся в те небо, в ті хмари, аж потилиця тобі німіє. Ще перед обідом виглядаєш майбутньої грози, вилазиш на вишню, видивляєшся. А вона вже йде...

Іде з південного заходу, десь із-під Дніпра. Ти ще бачиш тільки її вершечок, щолопочок темно-синьої тучі, що висувається-висувається з-за обр'ю, росте потроху в розімлілому повітрі.

І в обід вона росте. Гнати чи не гнати худобу? Погнали. Злива падає важкою пружною стіною, небо розколюється десь зовсім низько, і коров'ячі роги раз у раз спалахують, горять скіфським золотом у сліпучих блискавках. Тікаємо додому. Корову в повітку, а сам, вимоклий до нитки, забиваєшся в хату, перевдягаєшся в сухе й приникаєш до вікна, прислухаєшся до грізної музики небес. Страшна, урочиста мить розмови Бога із землею.

Випишіть епітети до слова небо, поясніть їх значення. Яка частина мови переважає в тексті? Які за структурою речення є в тексті? Виконайте морфолого-синтаксичний розбір речення останнього абзацу.

6. Грає, клекоче, басовито гуде красен дзвін-передзвін у молодому літі, славлячи зішестя Святого Духа на землю. Співають блакитні небеса й смарагдова земля, злившись в одне радісне ціле й народивши ясноокий день Зеленої неділі. Високий Дух зараз наповнює все живе і суще на світі. У кожній хаті святково пахне васильками, осокою, любистком. На малих на перших сходить благодать піднебесної музики, і їх наче вітром виносить з дворів на гомінку вулицю, заклечану по воротях осиковими та вербовими гілками, щоб нечистий не міг і підступитися до жодної оселі. Схвильовані батьки ще тільки збираються до церкви, а хлопці вже там, уже ошиваються коло дзвіниці, захоплено, до терпкого хрускоту в потилицях позадиравши голови вгору. У чорні отвори дзвіниці їм видно розіп'ятого діда Лірника в полотняних штанях і розхристаній сорочці навипуск. Він, мов білий птах, б'ється там у тенетах конопляних канатів, розгойдуючи мідні язики дзвонів....

Визначте стильові особливості тексту. Про традиції якого свята розповідає автор? Які повір'я і легенди про свято вам відомі?

7. Та українська ні в чому не поступається жодній мові у світі. А хоча б вона була й найпримітивнішою, одначе її треба було б любити та оберігати, бо вона рідна, дарована нам Богом!»

2. Уранці дід виглянув у вікно, сказав:

- Добрий дощ уночі влив, он балки стоять, хіба ж такі!

«Балки стоять». Озерця, калюжки на хідниках. Спас усе повторював. «Балки стоять. Балки стали. Дощ улив». А то раптом дід каже: «Народ наш терплячий». Не терплячий, а терплячий. І слово враз отерпло.

Визначте стиль тексту і тип мовлення. Проаналізуйте «живе» народне слово. Наведіть 2-3 приклади народних висловів про значення мови в житті людини.

8. «Ось уже два дні ходжу під враженням почутого гімну України «Ще не вмерла Україна» у виконанні якогось чоловічого ансамблю зі Львова. Досі чув, як його співає хор імені Верьовки. Грандіозно, але то не гімн, а пісня. І ось почув цей ансамбль і збагнув. Це було щось неймовірне. Таке величне! Голоси звучали так героїчно, так оптимістично, так передавали і непохитність борців за Україну, і самозречення, жертвність і віру в перемогу. Вони злітали в такі висоти, так вели за собою, підносили душу, аж часами я мав враження, що слухаю Бетховена чи самого Баха. Який же це шедевр! Обов'язково він має стати державним гімном України».

Складіть невеликий текст на тему: «Що я відчуваю, коли звучить Гімн України?»

9. -Тату! І ви, дядьку Петре, і ви, тітко Ольго, і ви, дядьку Федоре, і ви, дядько Шурко, ви, дядино Ганно, і ти, брате Миколо, і ви, дядьку Антоне, і ви, тітко Катерино, і ви, діду Грицьку, і ви, бабо Ялосовето, і ви, всі наші односельці, що спочиваєте тут, вип'ємо всі разом за вільну Україну, за нашу Незалежність! Розкажіть усім там, догукайтесь аж до наших милих трипільців-оріїв, перших хліборобів на землі, усім розкажіть, яка на їхній землі Українській велика радість постала! Посіяне ними нарешті виколосилось, їхні ниви вже пополовіли, і настали жнива. Ми нарешті здобули для України Незалежність, Свободу без крапельночки пролитої крові і вільні тепер будувати свою, Українську, Руську, Антську державу, Оріяну на радість собі й усьому світові, і стоятиме вона нині, і повсякчас, і віки вічні. І ніхто вже нас, ніякий кочовик, ніякий заброда-наїзник не зжене з наших степів у ліси й гори. Тепер вічно наші коні питимуть воду з низин Бористена й голубого Дунаю, і сонячний Херсонес, і Таврія, і Наддніпров'я, і

Галич, і древлянські, волинські, сіверські ліси, і Переяславщина, і Карпати з Говерлою – усе це terra, наша рідна земля. Амінь.

Знайдіть у тексті займенники, зробіть їх повний морфологічний розбір. Поясніть написання власних назв. Які почуття викликав у вас текст?